

Ireneusz Marchelak*, Anna Nierychlewska**, Iwona Nowak

Badania ratownicze na stanowisku 3 w Ludwinowie, gm. Włocławek, woj. kujawsko- -pomorskie, w latach 2007-2008

Abstract

Marchelak I., Nierychlewska A., Nowak I. 2012. Rescue research at the site 3 in Ludwinowo, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship, carried out in 2007-2008. *Raport 2007-2008* (1). Warszawa, 85-108.

The research located in the A-1 motorway lane were a continuation of works completed in 2000 and 2004-2006. During excavation works performed in 2007-2008, the area of 3,8 ha was examined, on which 2,725 non-movable objects were registered and, among others, around 17,000 ceramic ware fragments were discovered. The research conducted so far helped to gain an almost exhaustive picture of the cultural situation at the site in the A-1 motorway zone, apart from the north-western edge, which was examined in 2009. The site 3 in Ludwinowo (AZP 49-47/20), Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship, is of remarkably multicultural nature, with relics dating back to various epochs, from the Early Neolithic Age, through the Bronze Age, the Hallstatt period, the Early La Tène period and the period of Roman influences to the Late Middle Ages and the early modern period.

Keywords: Neolithic Age, Early period and Middle/Late period of the Bronze Age, Early Iron Age, period of Roman influences, late Roman period, Late Middle Ages, early modern period, Linear Band Pottery culture, Brześć-Kujawski group of the Lengyel culture, Funnel Beaker culture, Globular Amphora culture, Trzciniec culture, Pomeranian culture, Bell-Grave culture, Przeworsk culture, settlement, graveyard

Stanowisko 3 w Ludwinowie (AZP 49-47/20) położone jest w obrębie wysoczyzny w pobliżu górnej krawędzi doliny Wisły (wschodnia granica mezoregionu Pojezierza Kujawskiego; Kondracki 1988, 297, 298). W aspekcie geomorfologicznym rozciąga się na spłaszczonej powierzchni równiny morenowej i jej południowo-wschodniego stoku, graniczącego z niecką wytopiową (Ryc. 1).

Stanowisko odkryto w 1983 roku w ramach akcji AZP. Prace wykopaliskowe zlokalizowane w pasie autostrady A-1 przeprowadziła Fundacja Badań Archeologicznych Imienia Profesora Konrada Jażdżewskiego w Łodzi przy współpracy Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, z funduszy Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad. Wykopaliska z lat 2007-2008, obejmujące okres 10 miesięcy prac terenowych (od 8 października do 29 listopada 2007, a następnie od 1 kwietnia do 9 grudnia 2008 roku) były kontynuacją badań zrealizowanych przez Fundację w latach 2000,

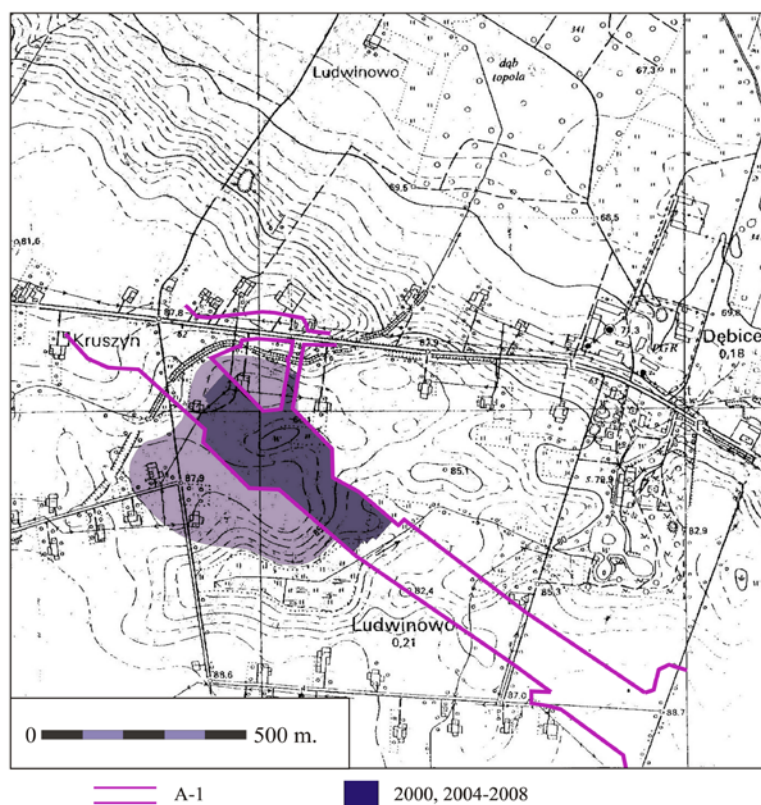
2004-2006 (Ryc. 2; Marchelak 2011). Pracami kierował mgr I. Marchelak przy współpracy mgr I. Nowak oraz mgr A. Lachmayer (koniec sezonu 2008).

W trakcie wykopalisk 2007-2008 przebadano powierzchnię 3,8 ha (dotychczas w latach 2000, 2004-2006 – 3,6 ha), na której zarejestrowano 2725 obiektów nieruchomych oraz odkryto m.in. ok. 17 000 fragmentów ceramiki, 22 przedmioty metalowe, 397 zabytków krzemiennych, 13 przedmiotów kamiennych, 16 wytworów z kości, a także około 5000 fragmentów kości zwierzęcych oraz kości z 6 grobów ludzkich. Badania objęły centralną, północno-zachodnią i północno-wschodnią partię stanowiska, zbliżając się do granicy jego zasięgu w tym kierunku, wyznaczonej badaniami powierzchniowymi (Ryc. 1).

Stanowisko charakteryzuje wybitnie wielokulturowy charakter, z relikami związanymi z następującymi poziomami chronologicznymi: neolitem (kultury ceramiki wstęgowej rytej, ceramiki wstęgowej klutej, lendzielska,

* Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi, pl. Wolności 14, 91-415 Łódź, e-mail: i.marchelak@op.pl

** e-mail: ankan@op.pl

Ryc. 1. Ludwinowo, stan. 3, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Mapa lokalizacji stanowiska z zaznaczonym jego zasięgiem, lokalizacją względem pasa autostrady A-1 oraz obszarem przebadanym w latach 2000, 2004-2008 (rys. I. Marchelak). Podkład – mapa 1:10 000, arkusz 365.441 „Kruszyn”, wyd. Główny Urząd Geodezji i Kartografii, 1981

Fig. 1. Ludwinowo, site 3, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. A map of the location of the site, marking its range, location towards the A-1 motorway lane and the area examined in 2000 and 2004-2008 (drawing by I. Marchelak). Based on the map 1:10 000, sheet 365.441 “Kruszyn”, issued by Główny Urząd Geodezji i Kartografii, 1981

sezonu 2000 wspomnianej wyżej strefy dolinki denudacyjnej, w obrębie której większość relikwów należy wiązać z różnymi poziomami osadnictwa neolitycznego.

Najstarsza faza osadnicza na stanowisku związana jest z penetracją ludności kultury ceramiki wstęgowej rytej (dalej: KCWR). Etap zasiedlenia związany z KCWR reprezentuje 16 obiektów nieruchomych o charakterze osadniczym, 1465

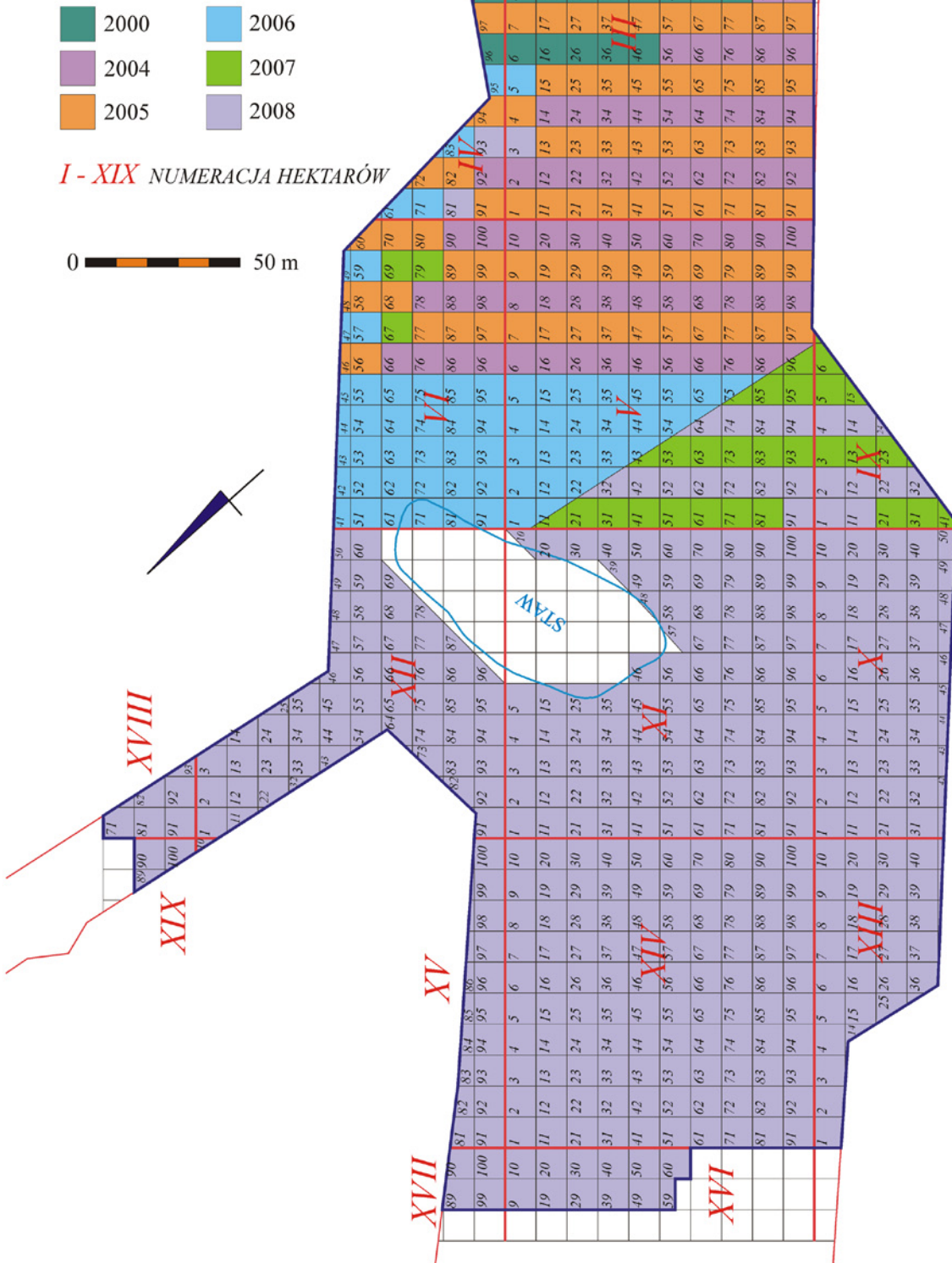
pucharów lejkowatych, amfor kulistych), starszym okresem epoki brązu (kultura trzciniecka), środkowym/młodszy okres epoki brązu oraz okresem halsztackim (kultura łużycka), wczesnym okresem lateńskim (kultura pomorska), okresem wpływów rzymskich (kultura przeworska), okresem późnego średniowiecza i wczesnym okresem nowożytnym (Ryc. 3). Większość eksplorowanych odcinków znalazło się w zasięgu wyraźnie uchwytej warstwy kulturowej, najczęściej o zbliżonym morfologicznym charakterze. Natomiast w strefie brzegowej dolinki denudacyjnej łączącej się z pierwotnym zbiornikiem bezodpływowym, położonej przy północno-wschodniej krawędzi autostrady, zarejestrowano złożony układ nawarstwień (o zróżnicowanym charakterze, spływowym oraz akumulacyjnym) o znacznej miąższości, miejscami dochodzącej do 2 m.

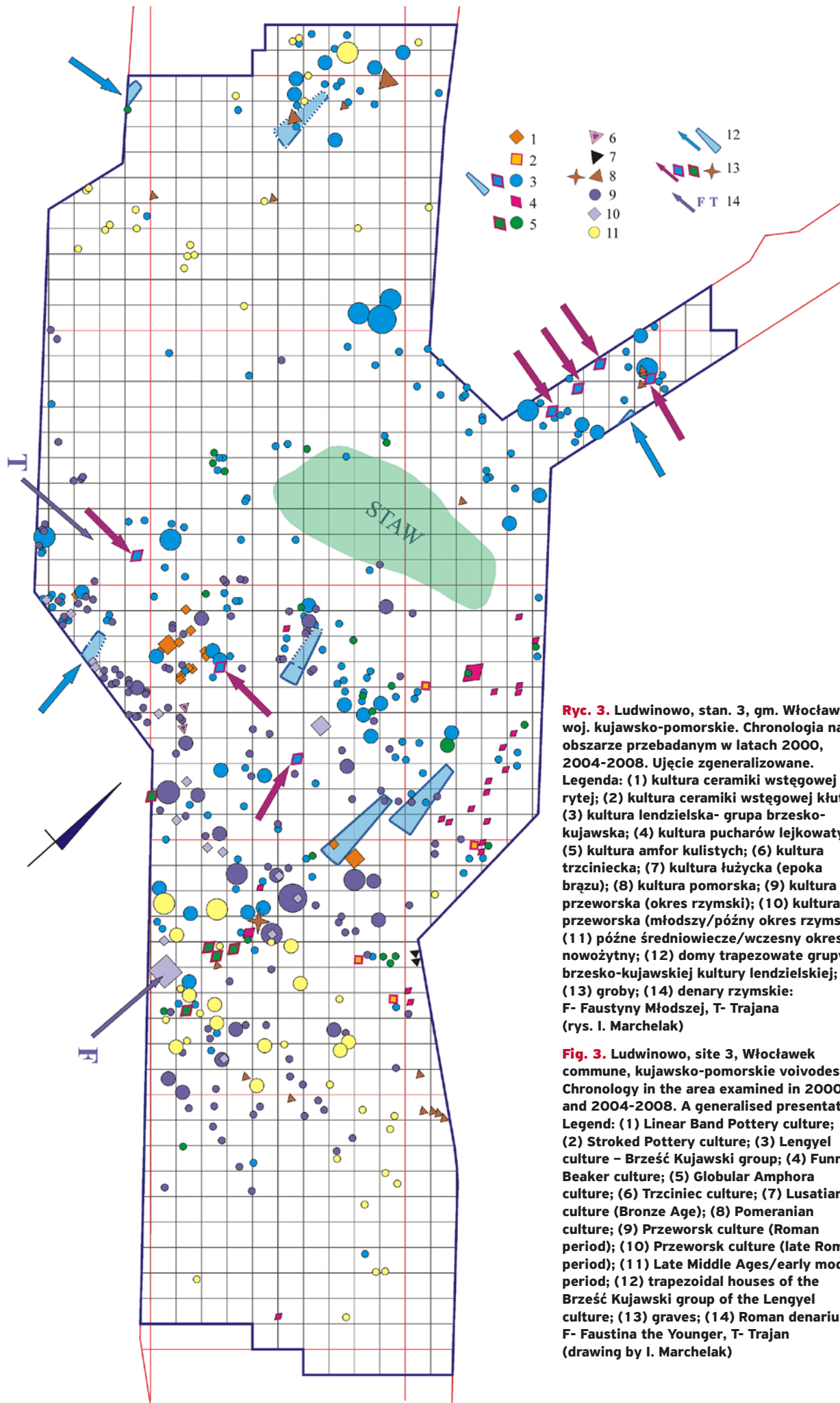
Sezony 2007-2008 pozwoliły na uzyskanie prawie kompletnego obrazu sytuacji kulturowej na stanowisku w strefie autostrady A-1 (Ryc. 3), poza samym krańcem północno-zachodnim, przebadanym w roku 2009 (Ryc. 1). W relacjach przestrzenno-kulturowych zaobserwowanych na badanym obszarze należy zwrócić przede wszystkim uwagę na zarejestrowanie wyraźnego rozrzedzenia osadniczego, szczególnie dla neolitu, o rozpiętości sięgającej około 150 m, odkrycie kolejnych gniazd osadniczych grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej, a także uchwycenie północnej granicy zasięgu osady kultury przeworskiej z okresu wpływów rzymskich. W roku 2008 dokończono także eksplorację badanej od

fragmentów ceramiki, 61 przedmiotów krzemienianych i 2 siekiery kamienne (w tym jedna zachowana fragmentarycznie). W sezonach badawczych 2007-2008 natrafiono na wyraźnie wyodrębniające się kolejne skupisko obiektów KCWR. W porównaniu do pierwszego, małego zgrupowania odkrytego w roku 2005, obecne obejmuje zarówno większą przestrzeń jak i większe nagromadzenie obiektów (Ryc. 3, 4). Zwarta grupa obiektów KCWR zlokalizowana została na plateau, lekko wyniesionym w stosunku do otoczenia od strony północnej, zaś od południa i południowego wschodu przechodzącym w stok, zdecydowanie opadający w stronę niecki wytopiskowej. Skupisko stanowią głównie obiekty o charakterze gliniankowym (jamy budowlane), (Czekaj-Zastawny 2008, 38). Wśród nich, pod względem wielkości jak i zalegającego materiału wyróżnia się zespół obiektów 4538-4541, 4644 (Ryc. 4, 5). Nisze o numerach 5575, 5582 i 5583, 5584 tworzyły dwie następne glinianki, w rzucie poziomym znacznie odbiegając od opisanych powyżej (Ryc. 4). Kolejne trzy obiekty z materiałem wstęgowym (4520, 4572, 4610) odkryto w sąsiedztwie obiektów gliniankowych kultury lendzielskiej (Ryc. 4). We wszystkich opisanych przypadkach wypełniska obiektów były wielowarstwowe. Tylko dwa obiekty, 4708 i 5708, wystąpiły w omawianym skupisku samodzielnie. Wyróżniająca się rozmiarami nieckowata jama 4708 (376 × 408 × 124 cm głębokości) zawierała niewielki inwentarz ceramiczny – 38 fragmentów.

Ryc. 2. Ludwinowo, stan. 3, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Obszar stanowiska przebadany w latach 2000, 2004-2008, z lokalizacją wykopów w poszczególnych sezonach badawczych, na tle siatki hektarowej (rys. I. Marchelak)

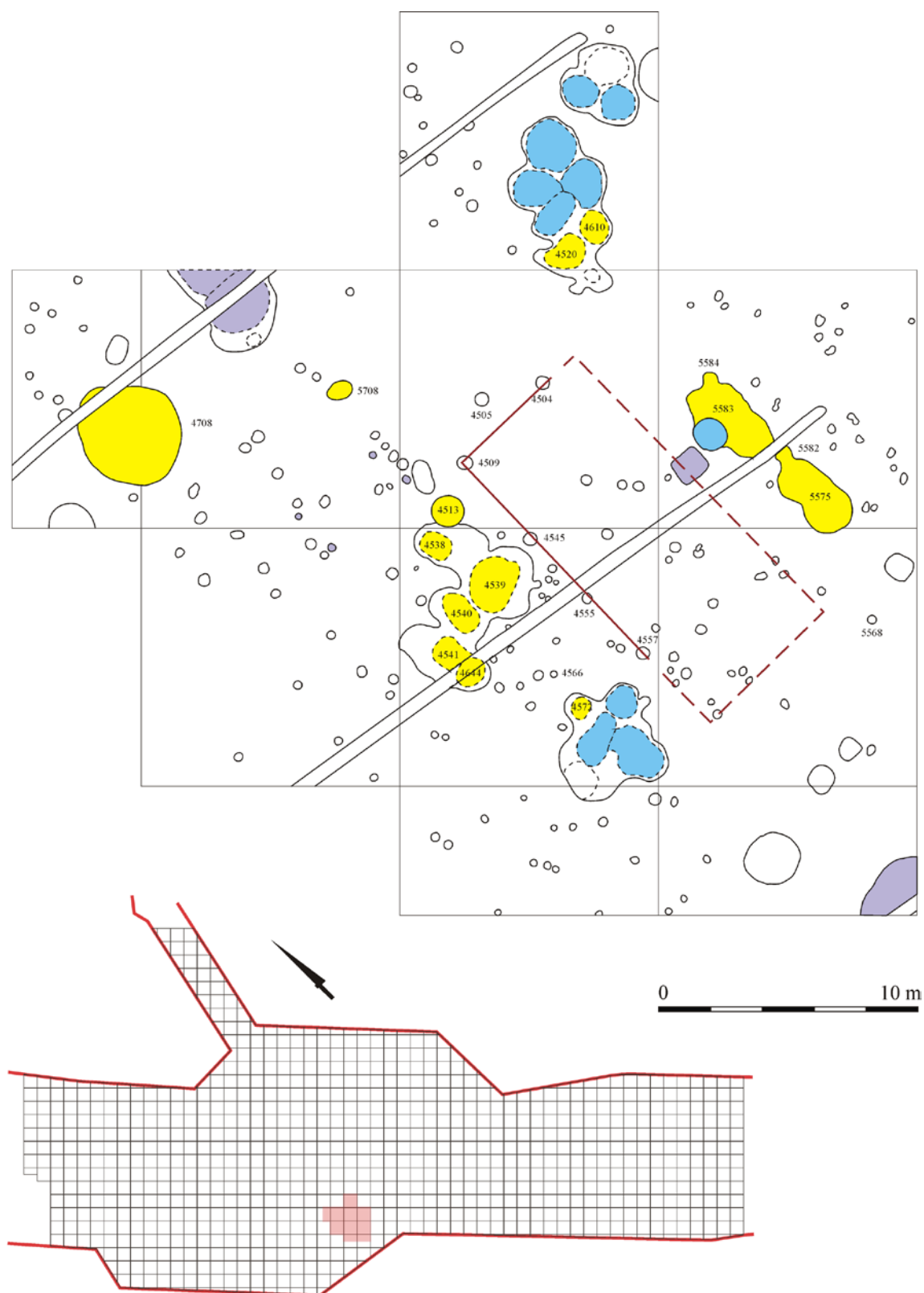
Fig. 2. Ludwinowo, site 3, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. The site area examined in 2000 and 2004-2008, with the location of excavations in individual research seasons, against the background of a hectare-area measurement grid (drawing by I. Marchelak)

Ryc. 3. Ludwinowo, stan. 3, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Chronologia na obszarze przebadanym w latach 2000, 2004-2008. Ujęcie zgeneralizowane. Legenda: (1) kultura ceramiki wstęgowej rytej; (2) kultura ceramiki wstęgowej kłutej; (3) kultura lendzielska- grupa brzesko-kujawska; (4) kultura pucharów lejkowatych; (5) kultura amfor kulistych; (6) kultura trzciniecka; (7) kultura łużycka (epoka brązu); (8) kultura pomorska; (9) kultura przeworska (okres rzymski); (10) kultura przeworska (młodszy/późny okres rzymski); (11) późne średniowiecze/wczesny okres nowożytny; (12) domy trapezowate grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej; (13) groby; (14) denary rzymskie: F- Faustyny Młodszej, T- Trajana (rys. I. Marchelak)

Fig. 3. Ludwinowo, site 3, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. Chronology in the area examined in 2000 and 2004-2008. A generalised presentation. Legend: (1) Linear Band Pottery culture; (2) Stroked Pottery culture; (3) Lengyel culture – Brześć Kujawski group; (4) Funnel Beaker culture; (5) Globular Amphora culture; (6) Trzciniec culture; (7) Lusatian culture (Bronze Age); (8) Pomeranian culture; (9) Przeworsk culture (Roman period); (10) Przeworsk culture (late Roman period); (11) Late Middle Ages/early modern period; (12) trapezoidal houses of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture; (13) graves; (14) Roman denariuses: F- Faustina the Younger, T- Trajan (drawing by I. Marchelak)

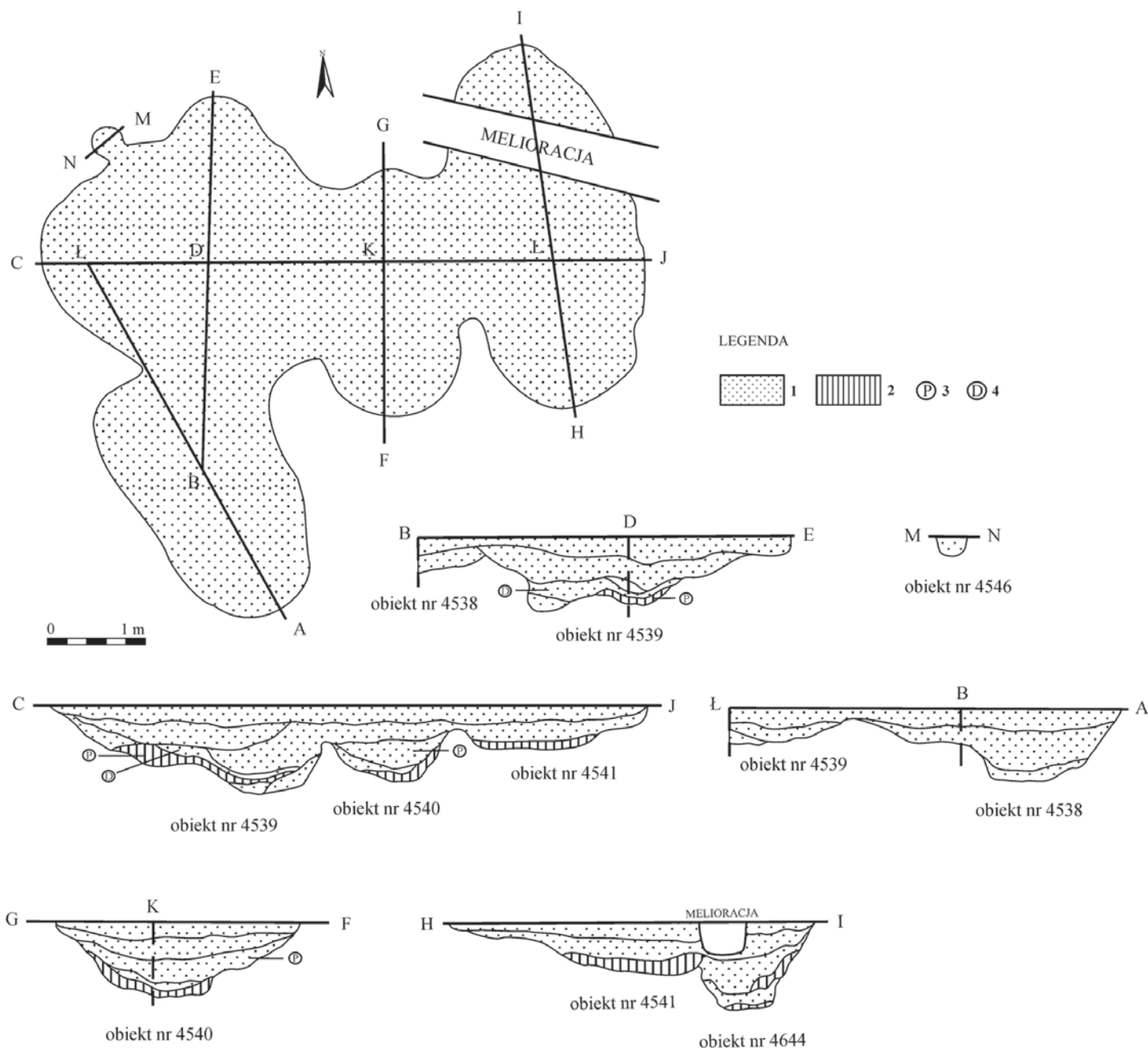

LEGENDA

	obiekty kultury ceramiki wstęgowej rytej		obiekty niedatowane
	obiekty grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej		hipotetyczny zarys domu kultury ceramiki wstęgowej rytej
	obiekty kultury przeworskiej		melioracja

Ryc. 4. Ludwinowo stan. 3, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Strefa występowania zwartego osadnictwa kultury ceramiki wstęgowej rytej (rys. I. Nowak)

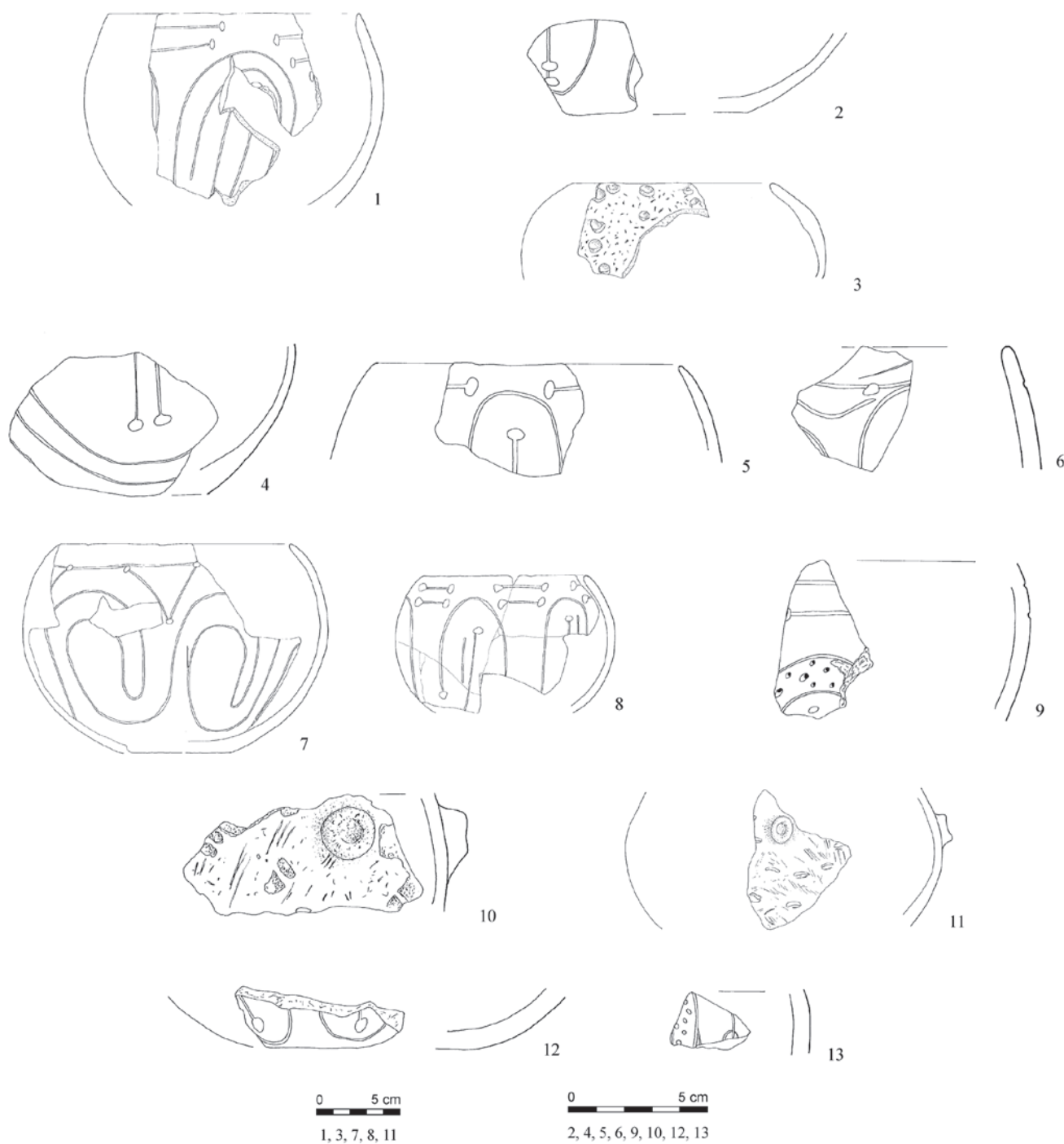
Fig. 4. Ludwinowo, site 3, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. The zone of occurrence of dense settlement of the Linear Band Pottery culture (drawing by I. Nowak)

Długotrwałe i wielofazowe osadnictwo z młodszych poziomów chronologicznych, związanych głównie z grupą brzesko – kujawską kultury lendzielskiej oraz z kulturą przeworską wpłynęło na trudności w odtworzeniu na stanowisku budownictwa KCWR. Zarys hipotetycznego domu można wyznaczyć na podstawie dwóch rzędów jam postłupowych (obiekty: 4504, 4509, 4545, 4555, 4557) zlokalizowanych pomiędzy dwoma zespołami gliniankowymi (obiekty: 4513, 4538, 4539, 4540, 4541, 4644, 5575, 5582, 5583, 5584). Tak zrekonstruowany budynek, zorientowany na linii północ-południe, posiada zarys prostokątny o wymiarach około 13-14 × 6-6,5 m (Ryc. 4), co pozwala go zaliczyć do kategorii domów średnich. Wielkość, proporcje i orientacja omawianego założenia spełnia ogólnie przyjęte normy przy wznoszeniu tego typu obiektów w kulturze

Ryc. 5. Ludwinowo stan. 3, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Obiekty 4538 - 4541, 4644 w zespole gliniankowym kultury ceramiki wstęgowej rytej. Legenda do wypełnienia obiektów: (1) próchnica (szaro-brunatna, ciemnoszara, ciemnoszaro-brunatna, czarna, czarno-brunatna, ciemnobrunatno-szara); (2) glina przemieszana z próchnicą (glina: szaro-żółto-brunatna, ciemnożółta, beżowa, żółta; próchnica: szara, brunatna, ciemnoszara, ciemnobrunatna, czarno-szaro-brunatna); (3) polepa; (4) węgle drzewne (rys. I. Nowak)

Fig. 5. Ludwinowo, site 3, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. Objects 4538-4541 and 4644 in the clay pit complex of the Linear Band Pottery culture. Legend to the fill of objects: (1) humus (grey-brown, dark grey, dark grey-brown, black, black-brown, dark brown-grey); (2) clay mixed with humus (clay: grey-yellow-brown, dark yellow, beige, yellow; humus: grey, brown, dark grey, dark brown, dark grey-brown); (3) pugging; (4) wood coals (drawing by I. Nowak)

Ryc. 6. Ludwinowo stan. 3, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Wybór ceramiki kultury ceramiki wstęgowej rytej: (1-3) obiekt 4539; (4) obiekt 4540; (5) obiekt 4573; (6) obiekt 4610; (7-8) obiekt 4644; (9) obiekt 4708; (10-11) obiekt 5575; (12-13) obiekt 5582 (rys. K. Tościa)

Fig. 6. Ludwinowo, site 3, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. A choice of ceramic ware of the Linear Band Pottery culture: (1-3) object 4539; (4) object 4540; (5) object 4573; (6) object 4610; (7-8) object 4644; (9) object 4708; (10-11) object 5575; (12-13) object 5582 (drawing by K. Tościa)

ceramiki wstęgowej rytej (Czekaj-Zastawny 2008, 39-42; Pyzel 2010, 193-197).

W zbiorze ceramiki naczyniowej cechującym się znacznym rozdrobnieniem 1344 fragmenty wystąpiły w jamach kulturowo czystych, 72 fragmenty na złożu

wtórnym, 49 fragmentów zarejestrowano w warstwie kulturowej. Najliczniejszy inwentarz pochodzi z obiektu 4539 – 469 fragmentów, najmniejszy zaś ilościowo z jam 4513, 4571, 4572, 4645, 5708 - od 1 do 5 zabytków. Podobnie jak z wcześniej odkrytego zgrupowania obiektów KCWR z 2005 roku (Marchelak 2011, 72), materiały ceramiczne reprezentują jej fazę nutową. Ceramika cienkościenna zdobiona była liniami rytymi z przewagą linii zakolonych w różnych układach nad liniami kątowymi. Typowe motywy tworzone były głównie z podwójnych i w dwóch przypadkach potrójnych linii rytym zaopatrzonych w dolki nutowe. Zachowały się tylko dwa fragmenty ceramiki z pojedynczą, zakoloną

Ryc. 7. Ludwinowo, stan. 3, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Obiekt 4740 – grób grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej

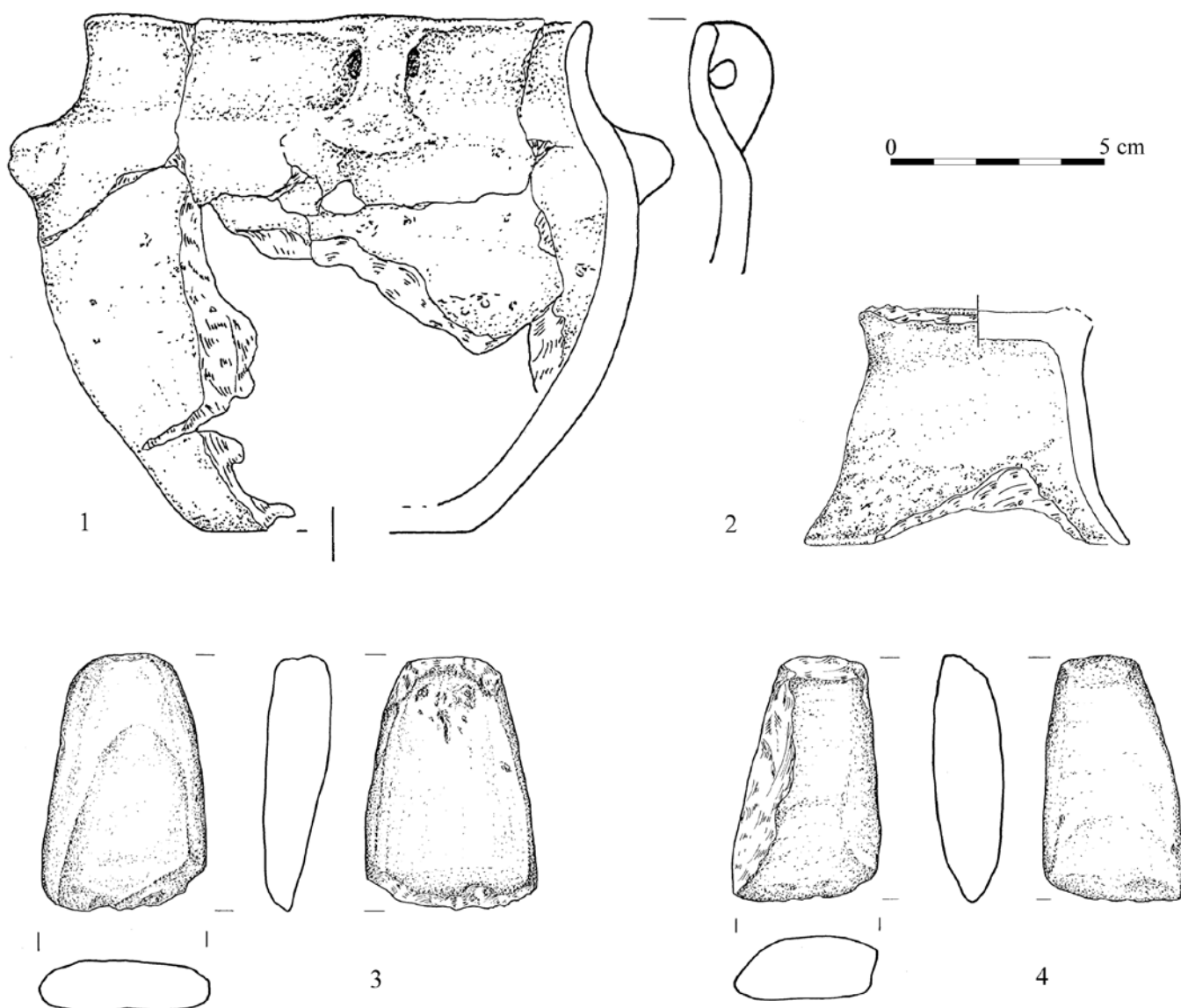
Fig. 7. Ludwinowo, site 3, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. The object 4740 – a grave of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture

linią rytą. Brak natomiast wątków zbudowanych z linii rytych bardziej zwielokrotnionych niż potrójne (Ryc. 6:1, 2, 4-8, 12). Większość krawędzi naczyń oddzielona jest od powierzchni zdobionej naczynia podwójną, sporadycznie pojedynczą dookólną linią rytą. Linie te zdobione są pojedynczymi, z małą częstotliwością rozmieszczonymi punktami nutowymi. Klasyczny charakter zachowują kształty dołków nutowych, przeważnie okrągłych i owalnych, podkreślające wątki i motywy zdobnicze. Ceramika grubościenna zdobiona była ornamentem palcowym, szczypanym i paznokciowym, któremu towarzyszyły często pojedyncze guzki (Ryc. 6:3, 10, 11). Na ceramice cienkościennej zdobienia zajmują prawie całą powierzchnię naczyń schodząc aż do strefy przydennej, w przeciwieństwie do ceramiki grubej roboty, na której ornamenty rzadziej schodzą poniżej największej wydętości brzuśca.

W ramach osady grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej, stanowiącej główny ilościowo i przestrzennie element kulturowy z badań w latach 2007-2008, natrafiono na kilka stref lub gniazd osadniczych (Ryc. 3). Pierwsza, odkryta w centralnej partii stanowiska, stanowi kontynuację rozległej, wcześniej uchwyconej strefy rozciągającej się od wschodniego krańca stanowiska, w ramach której natrafiono na relikwyt kolejnego domu trapezowego (obiekt 4466 – ha IX, ary 12/22/23, czwarty dom w tej strefie). Towarzyszyły mu pozostałości zróżnicowanych morfologicznie jam, odrębnych (np. obiekty 4772, 4773 – ha X, ar 49, obiekty 6025, 6026 – ha X, ar 8, obiekt 4737 – ha XI, ar 99, obiekt 5989 – ha X, ar 8) lub w rozbudowanych zespołach przestrzennych (np. zespół obiektów 4731-4736 – ha XI, ary 89/99, zespół obiektów 6039-6041, 6104 – ha XI, ar 88), gdzie

w wypadku niektórych nie można na obecnym etapie interpretacji wykluczyć ich genezy wybierzyskowej (glińkani). W omawianej strefie natrafiono na dwa groby z dosyć słabo zachowanymi szkieletami, ale o czytelnym układzie na boku z podkurczonymi nogami i głową zorientowaną na południe. Pierwszy z nich (obiekt 4740 – ha X, ar 9; Ryc. 7) z jamą w postaci płytkiego zagłębienia zawierał pochówek kobiety w wieku 20-35 lat (oznaczenie – dr W. Lorkiewicz z Katedry Antropologii Uniwersytetu Łódzkiego), wyposażony w dwa naczynia zdeponowane przy głowie, w tym z jedną dobrze zachowaną formą szerokootworową z uchami (Ryc. 8:1). Data radiowęglowa (Poznańskie Laboratorium Radiowęglowe) 5370 ± 40 BP – (95,4 %): cal 4331-4221 BC (51,8 %), 4211-4151 BC (21,8 %), 4134-4055 BC (21,8 %) wskazuje na późną fazę grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej (Grygiel 2008, 1917, 1918). Drugi pochówek (obiekt 5510 – ha V, ar 74; Ryc. 9), mężczyzny prawdopodobnie w wieku *maturus* (40-50 lat), nie zawierający żadnego wyposażenia wtórnie zdeponowano w obrębie głębszej jamy, pierwotnie zapewne o charakterze gospodarczym (por. np. Brześć Kujawski st. 3, 4; Grygiel 1986, 298; 2008, 314, ryc. 86:1, 2; 98).

Na drugą strefę, być może podobnie rozległą, natrafiono w północnej partii stanowiska, rejestrując ją tylko częściowo, głównie w zasięgu wąskiego dojazdu dochodzącego do autostrady (Ryc. 3). Także tutaj wystąpiły relikwyt fragmentarycznie uchwyconego domu trapezowego (obiekt 6254 – ha XII, ary 14/4; Ryc. 10). Podobnie jak w strefie pierwszej odnotowano różnorodne jamy gospodarcze, pojedyncze (np. obiekt 6341 – ha XII, ar 33; obiekt 4959 – ha XII, ar 93; Ryc. 11) lub w zespołach (obiekty 6418-6422, 6610 – ha XII, ary 58/68;

Ryc. 8. Ludwinowo stan. 3, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Wyposażenie grobów grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej: (1) obiekt 4740; (2) obiekt 6353; (3) obiekt 6313; (4) obiekt 6342 (rys. B. Łuczak-Kłys)

Fig. 8. Ludwinowo, site 3, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. The furnishing of graves of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture: (1) object 4740; (2) object 6353; (3) object 6313; (4) object 6342 (drawing by B. Łuczak-Kłys)

obiekty 6401-6404 – ha XII, ar 47; obiekty 6306-6308 – ha XII, ar 34; obiekty 6282-6286 – ha XII, ar 2; obiekty 6289-6291, 6558, 6582 – ha XII, ar 1; obiekty 6302-6305 – ha XII, ary 24/25), przy czym w wypadku niektórych nie można odrzucić ich pochodzenia wybiezyskowego. Morfologią wyróżnia się relikw prostokątno-owalnego paleniska (pieca ?), (obiekt 6269 – ha XII, ar 11; Ryc. 12), z warstwą przepalanej polepy na górnym poziomie wypełniska (wymiary – 174 × 132 cm, głębokość - 60 cm), (por. I. Marchelak 2011, 3, ryc. 7). W omawianej strefie odkryto dwa dosyć rozległe zespoły gliniankowe, jeden zarejestrowany całkowicie (ha XI, ary 1/11; ha XIV, ary 9/19/10/20/30), drugi zaś częściowo (ha XII, ary 43/ 44/53/54), bez bezpośredniego kontekstu przestrzennego domów trapezowatych, zapewne sugerujące istnienie takowych w niedalekiej odległości już

poza pasem badawczym. W pobliżu krawędzi dojazdu do autostrady wystąpiły trzy groby szkieletowe, położone w regularnych odstępach na linii północ-południe (Ryc. 3). W jednym z nich (obiekt 6342 – ha XII, ar 33) wystąpił pochówek osobnika w wieku 17-25 lat, bez możliwości wiarygodnego określenia płci (prawdopodobnie żeńskiej), wyposażony w asymetryczną siekiere kamienną o przekroju płasko-wypukłym (Ryc. 8:4), wykonaną z amfibolitu (oznaczenie- dr M. Krystek z Muzeum Geologicznego Uniwersytetu Łódzkiego). Data radiowęglowa 5540 ± 30 BP – cal 4450-4341 BC (95,4 %), wskazuje na klasyczną fazę grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej (Grygiel 2008, 1917-1918). W kolejnym grobie (obiekt 6313 – ha XII, ar 22; Ryc. 13) odkryto szkielet mężczyzny w wieku 30-40 lat, także wyposażony w asymetryczną siekiere kamienną (Ryc.

Ryc. 9. Ludwinowo, stan. 3, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Pochówek ludzki w obiekcie 5510 – jamie grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej

Fig. 9. Ludwinowo, site 3, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. A human burial in the object 5510 – a pit of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture

8:3), wykonaną z gabra (złóża z Masywu Ślęży). W tym wypadku data radiowęglowa 5300 ± 40 BP – (95,4 %): cal 4252-4037 BC (91,3 %), 4021-3995 BC (4,1 %) odnosi się do późnej fazy grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej. Z kolei trzeci grób (obiekt 6353 – ha XII, ar 44) zawierał zachowany fragmentarycznie szkielet, prawdopodobnie młodej kobiety w wieku *adultus*. W wyposażeniu odkryto fragment naczynia ceramicznego w postaci niskiej, dzwonowatej nóżki (Ryc. 8:2), charakterystycznej na poziomie młodszych oddziaływań naddunajskich (Pavúk 1981, 279-281, ryc. 13:14, 15; Kaczanowska 2006, ryc. 4:3; Kadrow 2006, ryc. 3:10). Duża różnica czasowa w zdeponowaniu przynajmniej dwóch pochówków, każe oceniać wspomniany wyżej kontekst przestrzenny grobów raczej jako przypadkowy. Interpretację tej sytuacji ogranicza zresztą brak danych z sąsiedniego rejonu położonego na zachód poza pasem badawczym wyznaczonym zasięgiem autostrady

(obecność kolejnych grobów?). Natomiast pochówek czwartego osobnika, zachowanego jedynie w partii sklepienia czaszki, w wieku *juvenis* lub *adultus*, bez możliwości określenia płci, odkryto w zasypisku jamy osadowej – obiekt 6284, ha XII, ar 2 (Ryc. 3).

W trzeciej częściowo uchwyconej strefie położonej w północno-zachodniej partii stanowiska natrafiono na relikw kolejnego, szczątkowo zachowanego domu trapezowego (obiekt 5177 – ha XIV, ar 43 oraz obiekty 5232 i 5228 – ha XIV, ar 31), który można rekonstruować w ramach wymiarów około $26-27 \times 7,5 \times 3$ m (Ryc. 3). W jego otoczeniu wystąpiły relikw jam gospodarczych o zróżnicowanej morfologii (np. obiekt 5233 – ha XIV, ar 31; obiekt 5275 – ha XIV, ar 11; obiekty 5278, 5279 – ha XIV, ar 21; obiekty 5216, 5217 – ha XIV, ar 23; zespół 4839-4841 – ha XVI, ar 39) czy studni (obiekt 6756 – ha XIV, ar 62).

Około 50 m na południowy zachód od ostatniej wymienionej strefy koncentracji obiektów kultury lendzielskiej odkryto najlepiej dotąd zachowany na badanym stanowisku relikw domu trapezowego (obiekt 5445 – ha XIII, ary 1/2; Ryc. 14, 15), jedynie fragmentarycznie uchwycony w pasie autostrady (od strony północnego, węższego szczytu), z rowem konstrukcyjnym zagłębionym do 0,75 m. Jest on prawdopodobnie zapowiedzią kolejnej, bardziej rozległej strefy osadnictwa analizowanej jednostki kulturowej.

W odkrytym inwentarzu ruchomym materiały ceramiczne potwierdzają dotychczasowe ustalenia chronologiczne (Marchelak 2011, 73-75, ryc. 10), wskazujące na rozwój na obszarze stanowiska osadnictwa grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej, począwszy od jej wczesnej fazy rozwojowej, z dominantą w fazie klasycznej (Ryc. 16:1-3), po fazę późną (np. naczynia szerokootworowe z wyodrębnionymi partiami brzegowymi, misy o łagodnym zaokrąglonym profilu, w ornamentyce szerokie odciski palca pod krawędzią, Ryc. 16:5-6), (Grygiel 1986, 288, 289, ryc. 107; 2008, 205, ryc. 204:8-11, 214, 253:4). Na specyficzny kontekst funkcjonalny wskazują fragmenty urwanych uch o zeszlifowanych krawędziach (Ryc. 16:4), interpretowanych jako ciężarki tkackie (Grygiel 1986, 289, ryc. 77:1-4). Obok wspomnianych znalezisk siekierokamiennych (oprócz grobów także jama 4770 – ha X, ar 49; warstwa kulturowa – ha XI ar 55) wystąpił znaczny zbiór wyrobów krzemienych, wyroby z kości: ornamentowane ostrze sztylet z przewierconym otworem, paciorki, szydło (obiekt 4602 – ha V, ar 43), ornamentowana zawieszka (obiekt 4959 – ha XII, ar 93), kamienne rozcieracze i tłuki (obiekt 6267 – ha XII, ar 12; obiekt 6338 – ha XII, ar 34; obiekt 6406 – ha XII, ar 57).

Ryc. 10. Ludwinowo, stan. 3, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Obiekt 6254 – relikw domu trapezowatego grupy brzesko-kujawskiej kultury lengielskiej w trakcie eksploracji

Fig. 10. Ludwinowo, site 3, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. The object 6254 – a relic of a trapezoidal house of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture during exploration

Ryc. 11. Ludwinowo, stan. 3, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Obiekt 4959 – jama gospodarcza grupy brzesko-kujawskiej kultury lengielskiej

Fig. 11. Ludwinowo, site 3, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. The object 4959 – a utility hollow of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture

Ryc. 12. Ludwinowo, stan. 3, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Obiekt 6269 – relikw paleniska (pieca ?) grupy brzesko-kujawskiej kultury lengielskiej

Fig. 12. Ludwinowo, site 3, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. The object 6269 – a relic of a hearth (furnace?) of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture

Z kulturą pucharów lejkowatych wiążą się nieliczne jamy zarejestrowane przy wschodniej granicy autostrady na 3 odcinkach stanowiących dokończenie badań brzegowej partii dolinki denudacyjnej (Ryc. 2, 3), (obiekt 4273 – ha VI ar 67; obiekt 4275 – ha VI ar 79; obiekt 4277, studnia – ha VI, ar 69), należące do rozciągającej się na przestrzeni około 150 m strefy osadniczej tej jednostki kulturowej (uchwyconej w trakcie badań w latach 2000, 2004-2006). Obok nich natrafiono jeszcze na pojedynczy obiekt zlokalizowany w centralnej partii osady (5740 – ha V, ar 42). Pod względem chronologicznym odkryte materiały ceramiczne potwierdzają dotychczasowe ustalenia chronologiczne (Marchelak 2011, 75-78), wskazując na fazę wiórecką (obiekt 4277) oraz

fazę późną związaną z grupą radziejowską (obiekt 4273). W centralnej partii stanowiska natrafiono na nieliczne (13 obiektów), rozproszone i mało charakterystyczne jamy, wyznaczające na stanowisku północną peryferię osadnictwa kultury amfor kulistych (por. Marchelak 2011, 78-79), (np. obiekt 4705 – ha V, ar 71; obiekt 4676 – ha V, ary 41/31; obiekt 5191 – ha XI, ar 75; obiekt 5317 – ha XI, ar 35; obiekt 5367 – ha XI, ar 5; obiekty 6068, 6086 – ha XI, ar 76). W niewielkim zbiorze ceramicznym (174 fragmenty.) obok mało diagnostycznych, skromnych zespołów pochodzących głównie z warstwy stropowej obiektów, tylko w jednym wypadku można mówić o fazach młodszych (motyw odcisku sznura w obiekcie 5367; Wiślański 1979, 267, 277)

Ryc. 13. Ludwinowo, stan. 3, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Obiekt 6313 – grób grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej

Fig. 13. Ludwinowo, site 3, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. The object 6313 – a grave of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture

W ramach osadnictwa ze starszego okresu epoki brązu odkryto odosobnioną, niewielką jamę z nielicznymi fragmentami ceramiki (obiekt 4371 – ha V, ar 85), uchwyconą w sąsiedztwie odcinka, na którym w sezonie 2004 natrafiono na zbliżone materiały (obiekt 1173 – ha V, ar 86). Obydwa punkty, wraz z pozostałymi obiektami z badań w roku 2004 zawierającymi na złożu wtórnym podobnie datowane materiały (obiekt 1035 – ha V, ar 28; 1099 – ha V, ar 68) wyznaczają szcążkowo zachowaną strefę osadniczą o rozpiętości ok. 70 m. Cechy powyższych materiałów (poszerzona, skośnie ścięta krawędź towarzysząca plastycznej listwie lub poziomemu ornamentowi rytemu) wskazują na kulturę trzciniecką (Kłosińska 1997, 17-51).

W trakcie badań w 2008 roku natrafiono na kolejne gniazda osadnicze kultury pomorskiej (Ryc. 3) – rozumianej w szerokim kontekście znaczeniowym (Czopek 1992, 9-14). Największe zgrupowanie obiektów wystąpiło w północno-zachodniej partii stanowiska, oddalone o około 300 m na północny zachód od odnalezionego w 2004 roku grobu zbiorowego kultury pomorskiej i o około 350 m od zgrupowania osadniczego z tego poziomu kulturowego zlokalizowanego przy południowo-wschodnim krańcu stanowiska (Marchelak 2011, 79, ryc. 18). W jego zasięgu natrafiono na kilka zespołów oraz pojedynczych jam, często o profilach prostokątno-workowatych, zasadniczo o funkcji gospodarczej (zespół obiektów 5285, 5429 – ha XIV, ar 41; zespół obiektów 6766-6770 – ha XIV, ar 42; materiał – Ryc. 17:7-10), z nie wykluczoną genezą wybierzyskową (zespół obiektów 5225, 5280, 5421, 5424 – ha XIV, ar 1; materiał; Ryc. 17:4, 5). Inne skupisko obiektów, zlokalizo-

wane około 150 m na wschód, niejako zasygnalizowały pojedyncze jamy uchwycone wewnątrz wyżej scharakteryzowanej, drugiej strefy osadniczej grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej, odkrytej w wąskim pasie dojazdu do autostrady. Głównym akcentem jest tutaj duża jama (obiekt 6270 – ha XII, ary 2/3; Ryc. 18, materiał – Ryc. 17:6-8) o kształcie wannowatym (430 × 188 × 72 cm), którą zapewne można interpretować w kategoriach reliktu zagłębionej partii budynku (por. dyskusję na temat zbliżonych obiektów w okresie wczesnego średniowiecza; Chudziak 1988, 194; Kobyliński 1988, 102-114). Towarzyszyły jej 2 jamy o charakterze gospodarczym (obiekt 6583 – ha XII, ar 2) lub magazynowym (obiekt 6581 – ha XII, ar 2).

W materiale ceramicznym o znacznym stopniu rozdrobnienia wystąpiły fragmenty garnków (kloszy) całkowicie chropowaconych z wygniataną krawędzią (Ryc. 17:3, 4, 8), z gładzoną szyjką i chropowaconym brzuścem, zdobionych wygniatanym wałkiem (Ryc. 17:9, 10), mis z wgłębieniem podkrawędniowym (Ryc. 17:5), talerzy z gładką krawędzią (Ryc. 17:2) oraz z krawędzią zdobioną wygniataniem (Ryc. 17:7) bądź naciniem (Ryc. 17:6). Odnotowano także typ gładkiego naczynia wazowatego z pionową szyjką (Ryc. 17:1). Wymieniony zestaw form należy łączyć z wczesnym okresem lateńskim w kontekście elementów kultury pomorskiej i kultury grobów kloszowych (por. Krzyżaniak 1971; Czopek 1992; Jadczkova 1995; Andrzejowska 1995), przez R. Grygiela postrzeganym w ramach tzw. fazy kloszowo-pomorskiej kultury grobów kloszowych. Odkryte zespoły wraz ze wspomnianym grobem wielopopielnicowym kultury pomorskiej wpisują się w obraz

Ryc. 14. Ludwinowo, stan. 3, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Obiekt 5445 – relikw domu trapezowatego grupy brzesko-kujawskiej kultury lengielskiej po odstąpieniu

Fig. 14. Ludwinowo, site 3, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. The object 5445 – an uncovered relic of a trapezoidal house of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture

Ryc. 15. Ludwinowo, stan. 3, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Obiekt 5445 – relikw domu trapezowatego grupy brzesko-kujawskiej kultury lengielskiej w trakcie eksploracji

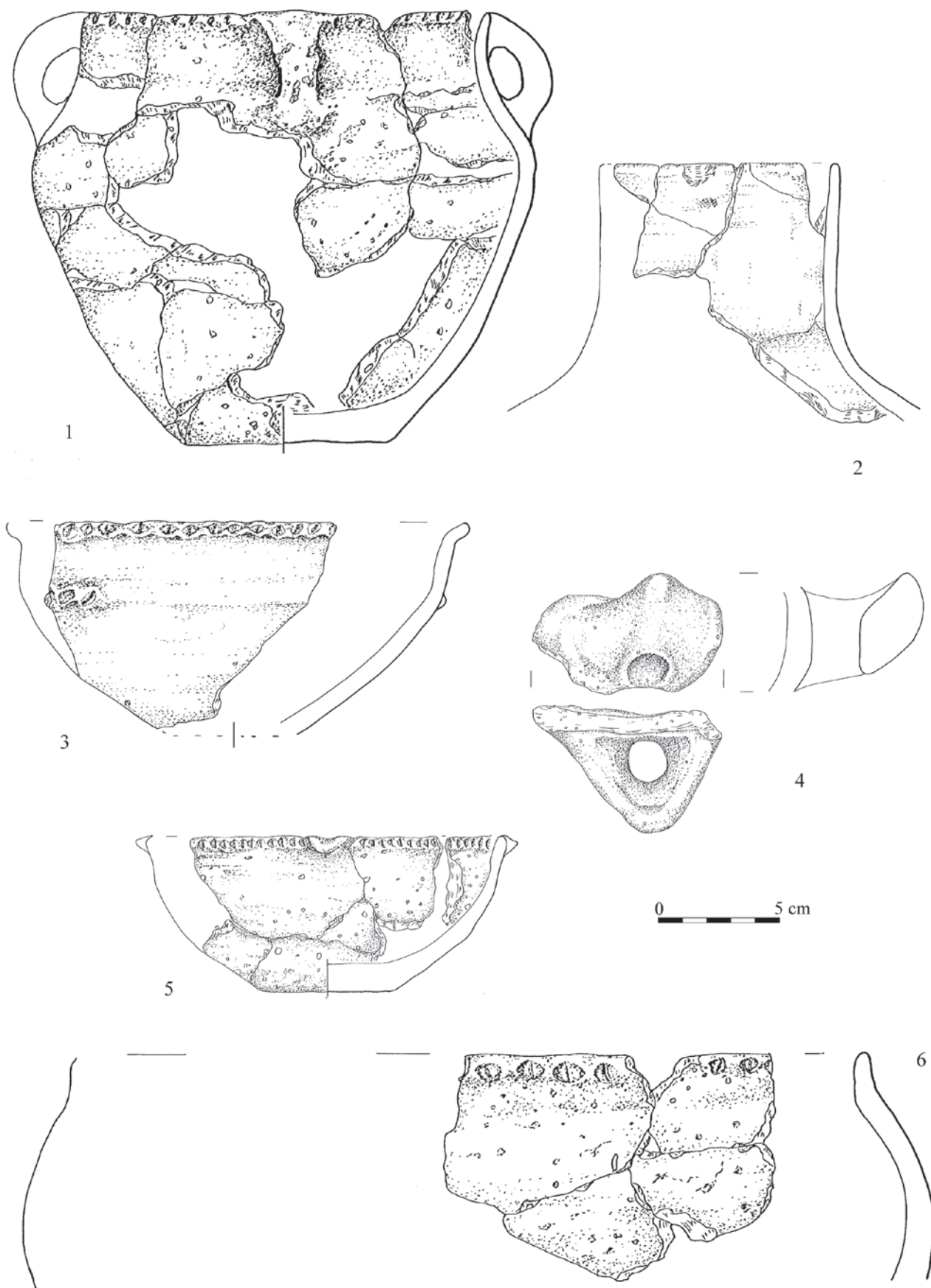
Fig. 15. Ludwinowo, site 3, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. The object 5445 – a relic of a trapezoidal house of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture during exploration

złożonych przemian w późnym okresie halsztackim i wczesnym okresie lateńskim na terenie Kujaw wschodnich (Grygiel 1995, 351-357, ryc. 43).

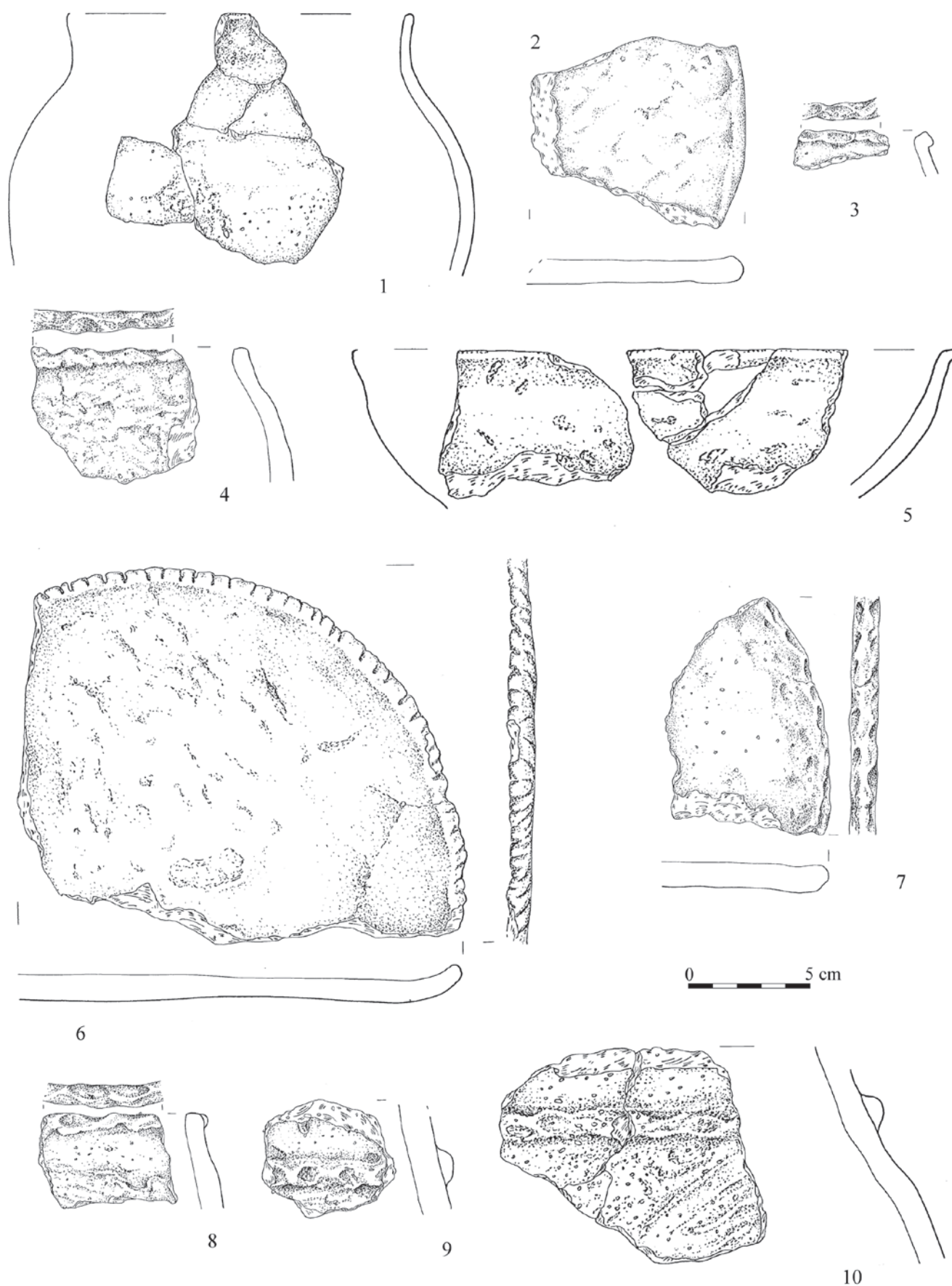
Wykopiska z lat 2007-2008 pozwoliły na uchwycenie pełnego zasięgu osady kultury przeworskiej w pasie autostrady A-1 (Ryc. 3, 19). Badania kontynuowały eksplorację intensywnej strefy osadniczej położonej w centralnej partii stanowiska. Zgrupowanie licznych obiektów odkryte przy zachodniej krawędzi autostrady wskazuje na wyraźną kontynuację osady w kierunku zachodnim, okupującej pozostały obszar wyżej wspomnianego plateau, jak też zapewne nieco łagodniejszą

południową wystawę stoku równiny morenowej (Ryc. 1, 3, 19), co sugerują badania powierzchniowe. W omawianym zgrupowaniu zarejestrowano funkcjonalne układy osadnicze z głównym elementem w postaci dużych domów słupowych (Ryc. 19, 20), o długości sięgającej w niektórych wypadkach 19-21 m a nawet wyraźnie przekraczającej te wartości, zorientowanych zasadniczo na linii wschód-zachód (por. osadę z Feddersen Wierde; Schlette 1977, 173-175; Donat 1983a, 327-330, ryc. 69, 72a, 72b; Donat 1983b, 84, ryc. 11a, b). Znaczne nagromadzenie jam posłupowych w strefie objętej osadnictwem z innych poziomów kulturowych nastęcza

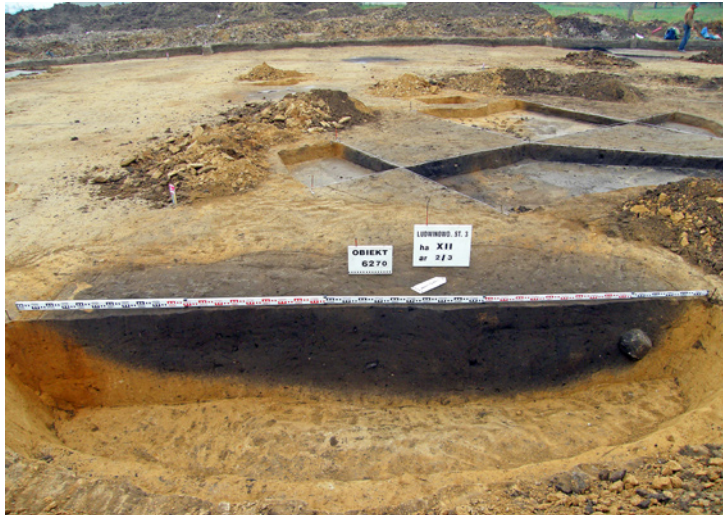
Ryc. 16. Ludwinowo stan. 3, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Wybór ceramiki grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej: (1) obiekt 5233; (2) obiekt 6472; (3) obiekt 4517; (4) obiekt 4518; (5) obiekt 6406; (6) obiekt 6806 (rys. B. Łuczak-Kłȳs)

Fig. 16. Ludwinowo, site 3, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. A choice of ceramic ware of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture: (1) object 5233; (2) object 6472; (3) object 4517; (4) object 4518; (5) object 6406; (6) object 6806 (drawing by B. Łuczak-Kłȳs)

Ryc. 17. Ludwinowo stan. 3, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Wybór ceramiki kultury pomorskiej: (1-3) obiekt 5135; (4-5) obiekt 5225; (6-8) obiekt 6270; (9-10) obiekt 6770 (rys. B. Łuczak-Kłys)

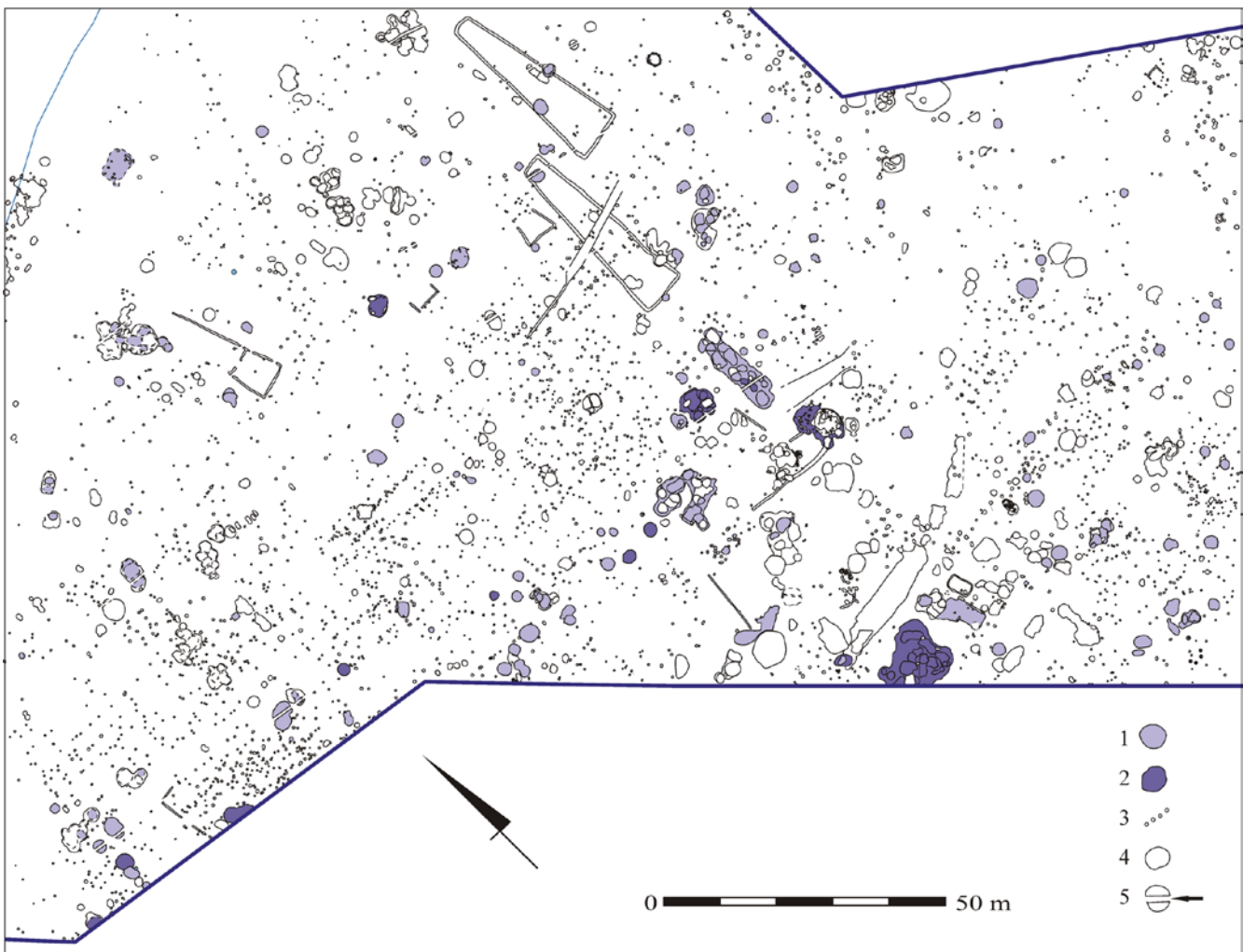
Fig. 17. Ludwinowo, site 3, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. A choice of ceramic ware of the Pomeranian culture: (1-3) object 5135; (4-5) object 5225; (6-8) object 6270; (9-10) object 6770 (drawing by B. Łuczak-Kłys)

Ryc. 18. Ludwinowo stan. 3, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Obiekt 6270 – jama kultury pomorskiej

Fig. 18. Ludwinowo, site 3, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. The object 6270 – a pit of the Pomeranian culture

pewne trudności interpretacyjne w wydzieleniu poszczególnych budynków (możliwości wielu wariantów), choć na obecnym poziomie opracowania rezultatów badań (łącznie z obszarem przebadanym w poprzednich sezonach) można już mówić o przynajmniej kilkunastu założeniach. Na bezpośrednim zapleczu domów natrafiono na relikty studni bezcembrowinowych (obiekt 4345 – ha IX, ar 6; obiekty 4651 i 4654 – ha IX, ar 21; obiekt 4615 – ha IX, ar 41; obiekt 4389 – ha V, ary 95/96; obiekt 5765/ ar V/ 64; Ryc. 21) oraz różnorodne jamy gospodarcze (obiekt 4767 – ha X, ar 49; obiekty 4448, 5450 – ha IX, ar 24; obiekty 4642, 5633, 5827 – ha IX, ar 32; obiekt 5651 – ha IX, ar 12; obiekty 5714, 5834-5836 – ha V, ary 82/72; obiekty 4680, 5753, 5838, 5845, 5876 – ha V, ary 32/42). Badania objęły także ostatnich kilka odcinków w partii północnego obrzeża osady o zdecydowanie gospodarczym charakterze (Ryc. 2, 3), gdzie odkryto pojedyncze, rozrzucone jamy (np.

Ryc. 19. Ludwinowo, stan. 3, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Plan osady kultury przeworskiej. Legenda: (1) obiekty z okresu rzymskiego; (2) obiekty z młodszego/późnego okresu rzymskiego; (3) jamy postępujące; (4) pozostałe obiekty; (5) wkopy melioracyjne (rys. A. Lachmayer, I. Nowak)

Fig. 19. Ludwinowo, site 3, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. A plan of a settlement of the Przeworsk culture. Legend: (1) objects from the Roman period; (2) objects from the late Roman period; (3) post hollows; (4) other objects; (5) drainage trenches (drawing by A. Lachmayer, I. Nowak)

Ryc. 20. Ludwinowo, stan. 3, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Relikt dużego budynku słupowego kultury przeworskiej – ha IX ar 14

Fig. 20. Ludwinowo, site 3, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. A relic of a big post and beam building of the Przeworsk culture – ha IX are 14

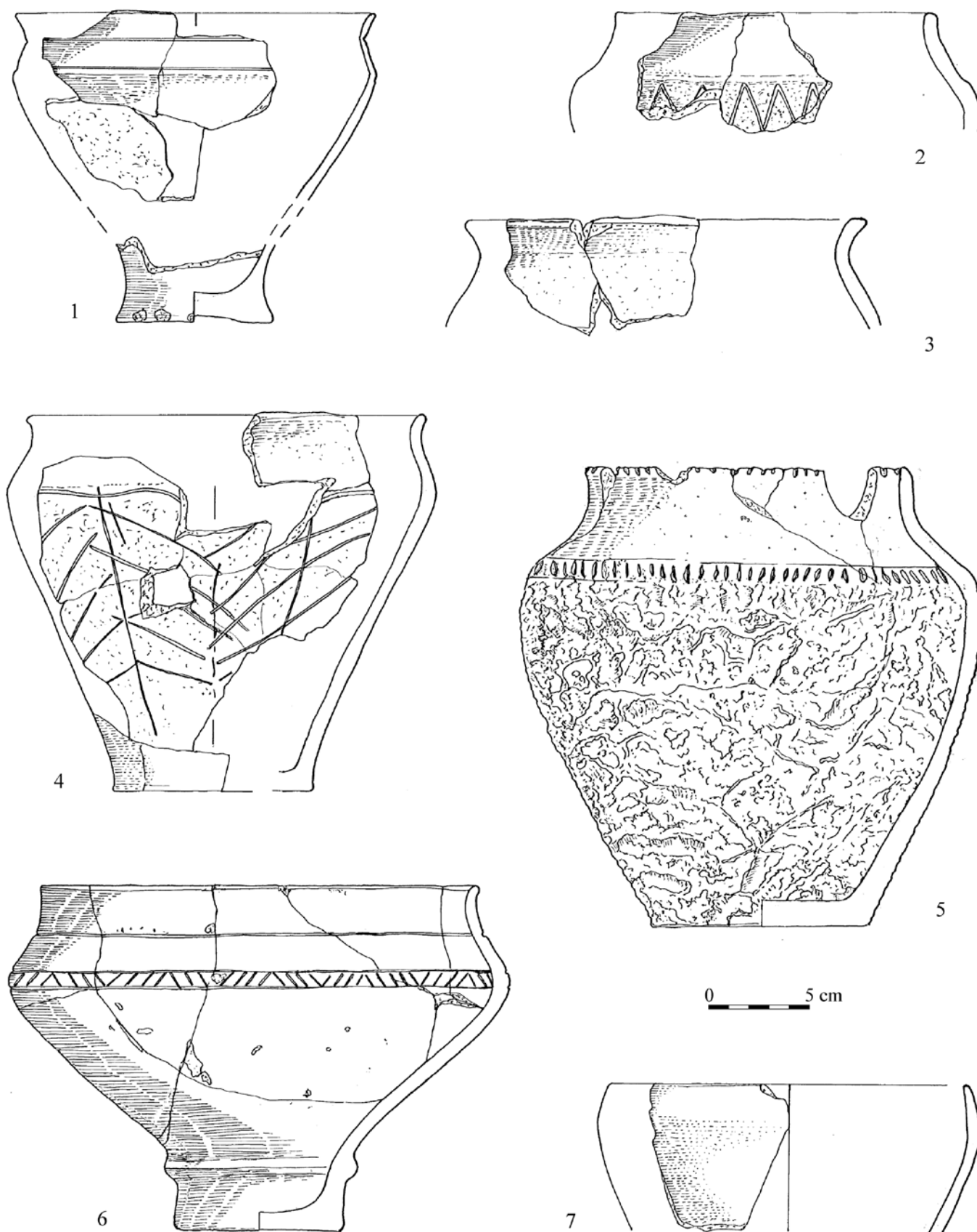
Ryc. 21. Ludwinowo, stan. 3, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Obiekt 4615 – relikt studni kultury przeworskiej

Fig. 21. Ludwinowo, site 3, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. The object 4615 – a relic of a well of the Przeworsk culture

Ryc. 22. Ludwinowo, stan. 3, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Obiekt 6050 – wapiennik kultury przeworskiej

Fig. 22. Ludwinowo, site 3, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. The object 6050 – a lime kiln of the Przeworsk culture

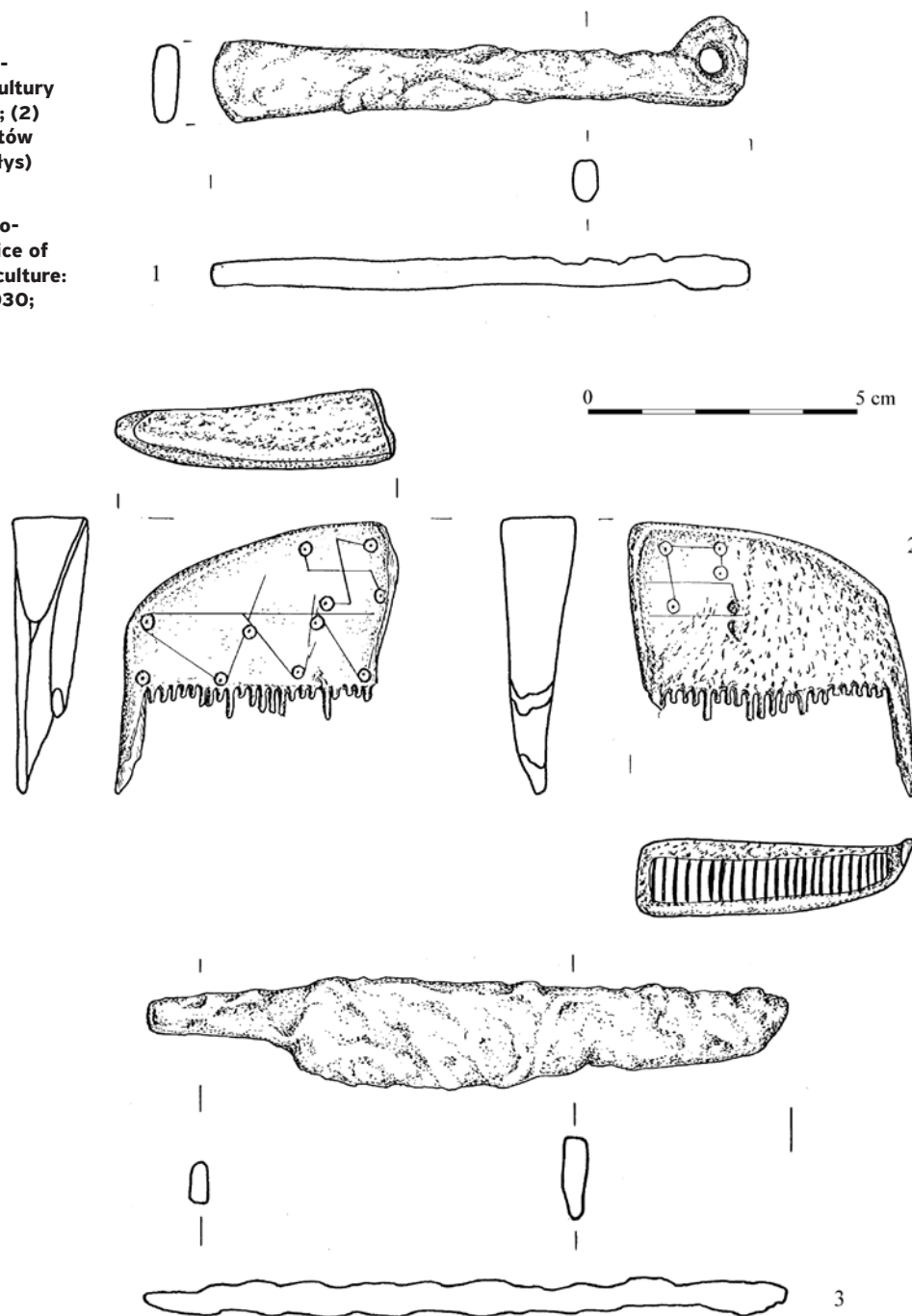

Ryc. 23. Ludwinowo stan. 3, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Wybór ceramiki kultury przeworskiej: (1-7) zespół obiektów 4338/4412 (rys. K. Tośta)

Fig. 23. Ludwinowo, site 3, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. A choice of ceramic ware of the Przeworsk culture: (1-7) a set of objects 4338/4412 (drawing by K. Tośta)

Ryc. 24. Ludwinowo stan. 3, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Wybór zabytków kultury przeworskiej: (1) obiekt 4389; (2) obiekt 6030; (3) zespół obiektów 5957/5999 (rys. B. Łuczak-Kłys)

Fig. 24. Ludwinowo, site 3, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. A choice of monuments of the Przeworsk culture: (1) object 4389; (2) object 6030; (3) set of objects 5957/5999 (drawing by B. Łuczak-Kłys)

obiekty 5957, 5999 – ha X, ar 26; obiekty 6030, 6031 – ha X, ar 48; obiekty 6502, 6638, 6703 – ha XI, ar 70; obiekty 6503, 6504, 6702 – ha XI, ary 70/80; obiekty 5045 i 5046 – ha X, ary 31/41). Wśród nich wyróżniają się relikty wapiennika z bardzo dobrze zachowanym wieńcem kamiennym o wymiarach 2,4 × 2,5 m, z wypłniskiem zagłębionym do 0,46 m (obiekt 6050 – ha IV, ar 81; Ryc. 22), mieszczącego się w niższym przedziale wielkościowym dla tego typu obiektów spotykanych na terenie kultury przeworskiej (Wielowiejski 1981, 371-372; Frąsiak *et al.* 2000, 57, 58, ryc. 21:1).

Tak jak w poprzednich sezonach badawczych, w inwentarzach ceramicznych widoczne są nawiązania do stylistyki wczesnego oraz młodszego okresu

rzymskiego (Ryc. 23; por. np. Liana 1970, 439, 440, tabl. II; Godłowski, Wichman, tabl. LV:1, LVIII:2, LXIX:2; Bednarczyk, Łaszkiwicz 1990, ryc. 5:2, 6:1, 12:14; Dobrzańska 1990, cz. I, ryc. 14, 15; cz. II, 54-57, 62, 63, ryc. 19, tabl. XXXIV:3; Moszczyński 2010, ryc. 37:7, 40:4, 51:3, 58:1, 60:6, 68:3, 70:5, 82:7; Mitura 1999, 145, ryc. 5:10, 7:4, 9:3). W kilku zespołach wystąpiły nieliczne, najczęściej ułamkowo zachowane fragmenty ceramiki siwej (np. obiekt 4615 – ha IX, ar 41; obiekt 4389 – ha V, ary 95/96; obiekty 4448, 5450 – ha IX, ar 24; obiekt 4642 – ha IX, ar 32), z niektórymi elementami pozwalającymi na potencjalne rozszerzenie dotychczasowych, generalnych ram datowania (B_2 - C_1) przynajmniej do fazy C_2 lub nawet do okresu późnorzymskiego

Ryc. 25. Ludwinowo stan. 3, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Denar Trajana (98-117 n.e.) – z warstwy kulturowej z ha X, ar 29 (fot. W. Pohorecki)

Fig. 25. Ludwinowo, site 3, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. A Trajan denarius (98-117 BC) – from the cultural layer from ha X, are 29 (photo by W. Pohorecki)

Ryc. 26. Ludwinowo, stan. 3, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Obiekt 5112 – studnia późnośredniowieczna w trakcie eksploracji

Fig. 26. Ludwinowo, site 3, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. The object 5112 – a late medieval well during exploration

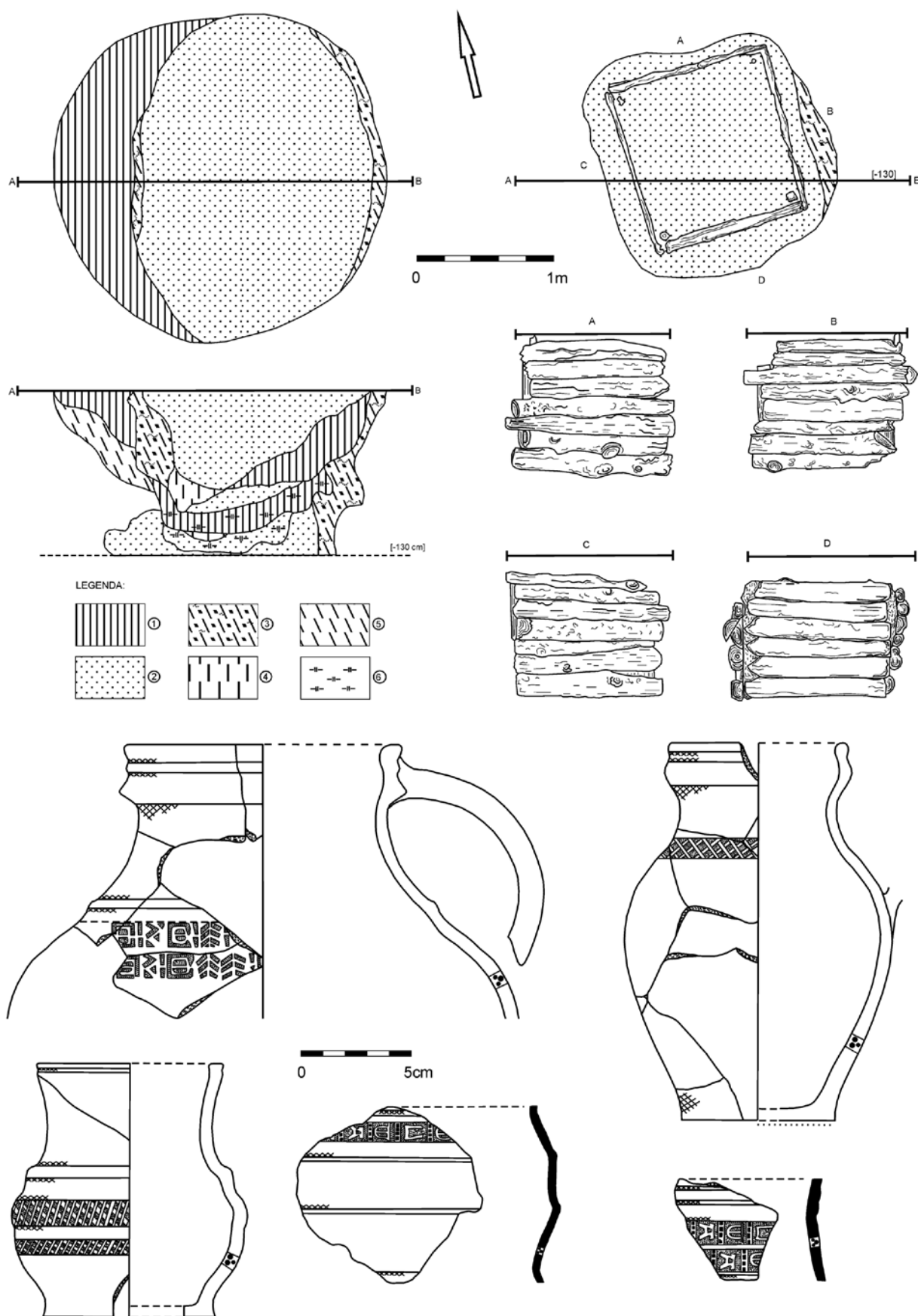
(faza C₃), na co wskazuje np. inwentarz z obiektu 4448 m. in. z fragmentami dzbanów. Uzyskano dla niego datę ¹⁴C (Pracownia Radiochemiczna Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi), co prawda o bardzo szerokich ramach kalibracyjnych, ale w górnych przedziałach wkraczających w IV wiek – 1800 ± 50 BP – (68,2 %): cal 130-260 AD (63,5 %), cal 300-320 AD (4,7 %); (95,4 %): cal 80-350 AD. Co symptomatyczne wymienione młodsze obiekty wystąpiły przy samej granicy pasa badawczego (por. Ryc. 2, 19), sugerując w sąsiedniej strefie położonej na południe / południowy-zachód funkcjonowanie najmłodszej części osady. Wśród materiałów ruchomych należy także wymienić fragment rogowego grzebienia jednocześnie zdobionego motywem zygzaka i swastyki (obiekt 6030 – ha X, ar 48; Ryc. 24:2) typu A wg. Thomas (1960, 56-57) spotykanego od młodszego odcinka fazy B₂ (Godłowski 1981, 77), nożyki żelazne (obiekty 5957/5999 – ha X, ar 26; obiekt 4651 – ha IX, ar 21; Ryc. 24:3), krzesiwo sztabkowe (obiekt 4389 - ha V, ary 95/96; Ryc. 24:1), fragment cylindrycznego paciorka z zielonego szkła, ze żłobkowaniem pokrytym masą perłową (obiekt 4657 – ha IX,

ar 21), 3 całkowicie zachowane gliniane stożkowate ciężarki tkackie, odkryte na dnie jednej ze studni (obiekt 4654 – ha IX, ar 21) oraz odnaleziony w warstwie kulturowej (ha X, ar 29; Ryc. 3, 25) srebrny denar Trajana – 98-117 n.e.

Kolejną strefę obiektów z późnego średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych odkryto w północno-zachodniej części stanowiska, około 250 m od znacznego zgrupowania obiektów odsłoniętych wcześniej w jego południowo-wschodniej partii (Ryc. 3). Zarejestrowano łącznie 28 obiektów nieruchomych, wśród których wyróżniono: 2 budynki gospodarcze,

w tym jeden częściowo zagłębiony (obiekt 5100), drugi naziemny (obiekt 5117), 2 studnie (obiekty: 6680 i 5112), jamy magazynowe i ich kompleksy (obiekty: 6859, 5113, 5095, 5154, 5431, 5086, 6698, 6938, 6997, 5129 i 5132, 5120 i 6752, 5110 i 5111, 4811 i 6795, 4843 i 4852) o powierzchniach od 10,4 do 2,3 m² oraz kilka mniejszych jam o nieustalonej funkcji pierwotnej (obiekty: 5231, 6656 i 6751, 4816, 6937).

Lepiej zachowana była studnia z obiektu 5112 (ha XIV, ar 87; Ryc. 26-27). Jej cembrowina o wymiarach 110x120 cm i wysokości około 100 cm, wykonana była z luźno ułożonych dranic sosnowych. W narożnikach oszalowanie ścian studni umocnione było dodatkowo pionowo wbitymi palami. Dla próbek drewna uzyskano daty ¹⁴C w przedziale 1356-1358 (datowanie pracowni prof. M. Krąpca z AGH w Krakowie). Druga ze studni z obiektu 6880 (ha XIV, ar 36) miała cembrowinę zachowaną w postaci jednego wieńca luźno ułożonych dranic o wysokości 20 cm i wymiarach 218 × 166 cm. W narożnikach konstrukcja umocniona była od wewnątrz pionowo wbitymi w podłoże palami. Wokół cembrowiny, od strony zewnętrznej odsłonięto także

Ryc. 27. Ludwinowo, stan. 3, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Obiekt 5112 – studnia późnośredniowieczna z wyborem ceramiki naczyniowej. Legenda: (1) próchnica przemieszana z gliną; (2) próchnica; (3) glina z przemykami próchnicznymi; (4) glina przemieszana z próchnicą; (5) glina przemieszana z piaskiem; (6) wytrącenia żelaziste (rys. A. Nierychlewska)

Fig. 27. Ludwinowo, site 3, Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship. The object 5112 – a well of the Late Middle Ages with a choice of ceramic vessels. Legend: (1) humus mixed with clay; (2) humus; (3) clay with humus alluviums; (4) clay mixed with humus; (5) clay mixed with sand; (6) ferruginous precipitations (drawing by A. Nierychlewska)

4 jamy posłupowe (obiekty 6923, 6683, 6684, 6685), stanowiące zapewne relikt słupów wzmacniających konstrukcję studni od strony zewnętrznej. Dla pobranych próbek drewna otrzymano z analizy radiowęglowej daty w przedziale 1400-1445 (datowanie pracowni prof. M. Krąpca z AGH w Krakowie).

Poza opisanymi powyżej studniami interesujący był obiekt 5100 (ha XIII, ar 16), o powierzchni 10,6 m², zinterpretowany jako relikt częściowo zagłębionego budynku gospodarczego z aneksem wejściowym (obiekt 6847) od strony północnej. Naziemna konstrukcja budynku nie zachowała się, można przypuszczać iż mogła być wykonana w konstrukcji zrębowej, sumikowo-łatkowej lub szkieletowej, popularnie stosowanych w późnym średniowieczu (Barnycz-Gupieniec 1993, 180-182).

Ceramika naczyniowa, wydobyta z obiektów, reprezentuje zwarty zespół, którego chronologię można zawrzeć pomiędzy schyłkiem XIV a 1 połową XVI w. Wśród asortymentu naczyń dominowały garnki i dzbany, mniej licznie reprezentowane były misy, patelnie, kubki czy pokrywki. Dominowała ceramika redukcyjna (grupy technologiczne B i C wg podziału L. Kajzera, 1986, 202; 1991, 469, 470). Liczne analogie pod względem form naczyń oraz techniki produkcji odnajdujemy w pobliskich zespołach datowanych od

późnego średniowiecza po czasy wczesnonowżytności m.in. z Brześcia Kujawskiego (Kapusta 1997, 131-166), Strzelna (Sulkowska – Tuszyńska 1997), Raciążka (Kajzer 1990) czy Inowrocławia (Bednarczyk 1979, 56-116). Ciekawym znaleziskiem jest 15 fragmentów tzw. ceramiki husyckiej, wydobytych ze studni z obiektów 5112 (Ryc. 27) i 6880 (por. Kajzer 1988, 662, 663).

Oprócz naczyń ceramicznych z wypełnisk obiektów wydobyto także kilkanaście przedmiotów metalowych, m.in. fragment ostrogi z gwiaździstym bodźcem (ze studni z obiektu 6880), kilka nożyków (z budynku – obiektu 5117 i jam magazynowych – obiektów 5110, 4811), grot bełtu (z obiektu 4811) i krzesiwo ogniwkowe (z obiektu 4843).

Miejscowość Ludwinowo w źródłach pisanych odnotowana została późno, dopiero w 1 ćw XIX w. Wchodziła wtedy w skład kompleksu dóbr obejmujących Dębice i Poddębice (SGKP 1881, 14), znajdujące się od późnego średniowiecza po wiek XVIII w rękach rodu Godziembów (Uruski 1906, 114-119; tenże 1917, 128, 129; Boniecki 1901, 172-179). Można przypuszczać, iż odsłonięte podczas sezonów badań 2004-2008 pozostałości zabudowy średniowiecznej można wiązać z istnieniem na tym terenie zabudowy mieszkalnej i gospodarczej dawnych właścicieli wsi.

Bibliografia

- Andrzejowska M. 1995. *Ponowne spojrzenie na kwestię periodyzacji cmentarzysk kloszowych z Mazowsza i Podlasia*. W: T. Węgrzynowicz, M. Andrzejowska, J. Andrzejowski, E. Radziszewska (red.), *Kultura pomorska i kultura grobów kloszowych. Razem czy osobno?* Warszawa, 127-140.
- Barnycz-Gupieniec R. 1993. *Stan badań nad późnośredniowiecznym i nowożytnym drewnianym budownictwem mieszkalnym*. Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 36, 179-184.
- Bednarczyk J. 1979. *Ceramika naczyniowa*, W: A. Cofta-Broniewska (red.), *Zaplecze gospodarcze klasztoru oo. Franciszkanów w Inowrocławiu od połowy XIII do połowy XV w.* Poznań, 56-116.
- Bednarczyk J., Łaskiewicz T. 1990. *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Inowrocławiu-Szymborcu, woj. bydgoskie, stanowisko 1*. Inowrocław.
- Boniecki A. 1901. *Herbarz polski 1. Wiadomości historyczno-geologiczne o rodach szlacheckich 4*. Warszawa.
- Chudziak W. 1988. *W kwestii budownictwa Słowian na Niżu Polskim w VI – VII wieku*. *Archeologia Polski* 33, 193-203.
- Czekaj-Zastawny A. 2008. *Osadnictwo społeczności kultury ceramiki wstęgowej rytej w dorzeczu górnej Wisły*. Kraków.
- Dobrzańska H. 1990. *Osada z późnego okresu rzymskiego w Igołomi, woj. krakowskie*. Kraków.
- Donat P. 1983a. *Hausbau und Siedlung*. W: B. Krüger (red.), *Die Germanen. Geschichte und Kultur der germanischen Stämme in Mitteleuropa I*. Berlin, 321-330.
- Donat P. 1983b. *Hausbau und Siedlung*. W: B. Krüger (red.), *Die Germanen. Geschichte und Kultur der germanischen Stämme in Mitteleuropa II*. Berlin, 81-90.
- Frąsiak P., Gwóźdź B., Siciński W. *Wyniki ratowniczych badań archeologicznych na terenie odkrywki „Szczerców” KWB „Bełchatów” S.A. na stan. 12 w miejscowości Chabielice, gm. Szczerców, woj. łódzkie*. W: R. Grygiel (red.), *Badania archeologiczne na terenie odkrywki „Szczerców” Kopalni Węgla Brunatnego „Bełchatów” S.A 1*. Łódź.
- Godłowski K. 1981. *Kultura Przeworska*. W: J. Wielowiejski (red.), *Prahistoria Ziemi Polskiej 5. Późny okres lateński i okres rzymski*. Wrocław, 57-135.
- Godłowski K., Wichman T. 1998. *Chmielów Piaskowy. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur im Świętokrzyskie Gebirge*. (= *Monumenta Archaeologica Barbarica* 6). Kraków.
- Grygiel R. 1986. *Dom z podwórzem jako reprezentacja archeologiczna podstawowej jednostki społecznej w grupie brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej*. Prace i Materiały Muzeum

- Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 31, 43-334.
- Grygiel R. 1995. *Sytuacja kulturowa w późnym okresie halsztackim i wczesnym lateńskim w rejonie Brześcia Kujawskiego*. W: T. Węgrzynowicz, M. Andrzejowska, J. Andrzejowski, E. Radziszewska (red.), *Kultura pomorska i kultura grobów kloszowych. Razem czy osobno?* Warszawa, 319-359.
- Grygiel R. 2008. *Środkowy neolit. Grupa brzesko-kujawska kultury lendzielskiej. Neolit i początki epoki brązu w rejonie Brześcia Kujawskiego i Osłonek II, 1-3*. Łódź
- Jadczykowa I. 1995. *Lateńska faza kultury pomorskiej w Polsce Środkowej*. W: T. Węgrzynowicz, M. Andrzejowska, J. Andrzejowski, E. Radziszewska (red.), *Kultura pomorska i kultura grobów kloszowych. Razem czy osobno?* Warszawa, 141-157.
- Kaczanowska M. 2006. *Środkowa faza rozwoju kultury lendzielskiej w Małopolsce- grupa pleszowsko-modlnicka*. W: M. Kaczanowska (red.), *Dziedzictwo cywilizacji naddunajskich: Małopolska na przełomie epoki kamienia i miedzi*. Kraków, 37-52.
- Kadrow S. 2006. *Kultura malicka*. W: M. Kaczanowska (red.), *Dziedzictwo cywilizacji naddunajskich: Małopolska na przełomie epoki kamienia i miedzi*. Kraków, 63-76.
- Kajzer L. 1986. *Opracowanie zbioru ceramiki naczyńowej z „wieży Karnkowskiego” zamku w Raciążu*. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 34 (2), 199-225.
- Kajzer L. 1988. *Przyczynki do znajomości tzw. ceramiki husyckiej z Kujaw*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 36 (4), 653-663.
- Kajzer L. 1990. *Zamek w Raciążu*. Łódź.
- Kajzer L. 1991. *W sprawie waloryzacji masowych zbiorów ceramiki późnośredniowiecznej i nowożytniej*. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 39 (4), 467-484.
- Kapusta E. 1997. *Ceramika naczyńowa z zamku w Brześciu Kujawskim na tle specyfiki późnośredniowiecznej i nowożytniej ceramiki kujawskiej* (= *Acta Universitatis Lodzianis. Folia archaeologica* 21). Łódź, 131-166.
- Kłosińska E. 1997. *Starszy okres epoki brązu w dorzeczu Warty*. Wrocław.
- Kobyliński Z. 1988. *Struktury osadnicze na ziemiach polskich u schyłku starożytności i w początkach wczesnego średniowiecza*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź.
- Kondracki J. 1988. *Geografia fizyczna Polski*. Warszawa.
- Krzyżaniak L. 1971. *Ze studiów nad kulturą pomorską w Wielkopolsce* (= *Materiały do prehistorii ziem polskich* 4(1)). Warszawa, 195-239.
- Liana T. 1970. *Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim*. *Wiadomości Archeologiczne* 35, 429-491.
- Marchelak I. 2011. *Badania ratownicze na stanowisku 3 w Ludwinowie, pow. wrocławski, woj. kujawsko-pomorskie, w latach 2004-2006*. W: S. Kadrow (red.), *Raport 2005-2006*. Warszawa, 69-90.
- Mitura P. 1999. *Osada kultury przeworskiej w Mielcu, stanowisko 16, woj. rzeszowskie*. W: S. Czopek, A. Kokowski (red.), *Na granicach antycznego świata. Sytuacja kulturowa w południowo-wschodniej Polsce i regionach sąsiednich w młodszym okresie przedrzymskim i okresie rzymskim. Materiały z konferencji – Rzeszów, 20-21 XI 1997*. Rzeszów, 141-152.
- Moszczyński J. 2010. *Zespół osadniczy kultury przeworskiej na stanowisku 1-4 w Wiktorowie, pow. Zgierz, woj. łódzkie. Ratownicze badania archeologiczne na trasie autostrady A-2 w woj. łódzkim* (= *Via Archaeologica Lodzianis* 2). Łódź.
- Pavúk J. 1981. *Sučasny stav štúdia lengyelskej kultúry na Slovensku*. *Památky Archeologické* 72 (2), 255-299.
- Pyzel J. 2010. *Historia osadnictwa społeczności kultury ceramiki wstęgowej rytej na Kujawach*. Gdańsk.
- Schlette F. 1977. *Germa'ni. Mezi Thorsbergem a Ravennou*. Praha.
- Sulimierski F., Chlebowski B., Walewski W. (red.), 1881. *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* 2, Warszawa (skrót SGKP).
- Sulkowska-Tuszyńska K. 1997. *Średniowieczne naczynia ceramiczne z klasztoru norbertanek w Strzelnie*. Toruń.
- Thomas S. 1960. *Studien zu den germanischen Kämmen der römischen Kaiserzeit. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 8. Lipsk, 54-215.
- Uruski S., Kosiński A., Włodarski A. 1906. *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, III, XIV. Warszawa.
- Uruski S., Kosiński A., Włodarski A. 1917. *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, III, XIV. Warszawa.
- Wielowiejski J. 1981. *Produkcja*. W: J. Wielowiejski (red.), *Prahistoria Ziem Polskich* 5. *Późny okres lateński i okres rzymski*. Wrocław, 315-379.
- Wiślański T. 1979. *Dalszy rozwój ludów neolitycznych. Plemiona kultury amfor kulistych*. W: W. Hensel, T. Wiślański (red.), *Późny okres lateński i okres rzymski* (= *Prahistoria Ziem Polskich* 5). Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 261-299.

Summary

Ireneusz Marchelak, Anna Nierychlewska, Iwona Nowak
*Rescue research at the site 3 in Ludwinowo, Włocławek commune,
kujawsko-pomorskie voivodeship, carried out in 2007-2008*

The research located in the A-1 motorway collision lane (Fig. 1) was carried out by the Professor Konrad Jazdzewski Foundation for Archaeological Research in Łódź in co-operation with the Archaeological and Ethnographic Museum in Łódź. Excavations under the supervision of Ireneusz Marchelak were a continuation of research carried out in 2000 and 2004-2006 (Fig. 2). During excavation works performed in 2007-2008, the area of 3.8 ha was examined, on which 2,725 non-movable objects were registered and, among others, around 17,000 ceramic ware fragments were discovered. The research conducted so far helped to gain an almost exhaustive picture of the cultural situation at the site in the A-1 motorway zone (Fig. 3), apart from the north-western edge, which was examined in 2009 (Fig. 1).

The site 3 in Ludwinowo (AZP 49-47/20), Włocławek commune, kujawsko-pomorskie voivodeship, is of remarkably multicultural nature, with relics dating back to various epochs: from the Early Neolithic Age, through the Bronze Age, the Early La Tène period and the period of Roman influences to the Late Middle Ages and the early modern period (Fig. 3).

The research carried out in 2007-2008 confirmed the presence of the oldest Neolithic settlement connected with the Linear Band Pottery culture (music note phase, Fig. 4) in the form of another nest of objects, which was larger in this case (Fig. 3, 5, 6). The main representative of the Neolithic Age is an extensive settlement of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture (Fig. 3). Within the borders of this settlement, the examination of the main settlement zone stretching from the eastern edge of the site was completed. The objects discovered within this zone include a fourth trapezoidal house and two skeletal burials, including one burial deposited secondarily in a utility hollow (Fig. 12, 14). Further zones or settlement nests of the Lengyel culture were also encountered (recognised partly in the motorway lane), each of them containing relics of trapezoidal houses (Fig. 3, 7-9). In one of these zones, researchers discovered further three human graves arranged in regular intervals on the North-South line, which may have been a part of a larger necropolis (Fig. 3, 13) and scarce remains of another burial deposited in the settlement hollow. Ceramic materials supplemented with stone products (Fig. 16:3, 4), flint and bone products indicate the development of the settlement from the early phase, through the classic phase (Fig. 15:1-4) to

the late phase (Fig. 15:5, 6; 16:1). Objects representing other Neolithic levels included a small number of pits of the Funnel Beaker culture (Wiórek phase, late phase – Radziejów group) and the Globular Amphora culture (e.g. later phases), which supplemented the relics of these cultural units that had already been discovered at the site (Fig. 3). For the Early Bronze Age another small hollow was recognised; it is connected with the settlement episode from that period, which is poorly visible at the site (Fig. 3). The morphological features of ceramic ware from the small sets discovered so far (the presence of laths and bevelled edges) indicate their connection with the Trzciniec culture. During the research, further settlement nests from the La Tène period (Fig. 3), which should be associated with the Pomeranian culture and the Bell-Grave culture (Pomeranian bell-grave culture circle; Fig. 18), were encountered. The noticeable dispersion of settlement points of this cultural complex, also with regard to the Pomeranian mass grave found in 2004, may reflect certain chronological differences between them. Excavations made in 2007-2008 made it possible to discover the complete range of a settlement of the Przeworsk culture in the A-1 motorway lane (Fig. 3, 19). The research covered an intense settlement zone situated in the central part of the site with relics of big houses with a post and beam construction (Fig. 19, 20), a well (Fig. 21) and various utility hollows. In the northern border part of the settlement, single dispersed utility hollows containing, among others, lime kiln relics, were discovered (Fig. 22). Ceramic materials (Fig. 23) and other elements (e.g. a fragment of a bone comb, a flint, a silver Trajan denarius; Fig. 24-25) correspond to the chronology of the settlement contained within the range of B2-C1 phases, with emphasis on the late Roman period, and extended to the C2 or even C3 phase (in the context of few ceramic sets with a small portion of “grey” ceramics).

After a concentrated settlement zone from the Late Middle Ages and the early modern period (15th-16th century) had been discovered in the south-eastern part of the site in previous years, another chronologically comparable zone was discovered in the north-western part of the site (Fig. 3). Within the range of this zone, relics of two utility buildings (a sunk building and a ground building), 2 wells (Fig. 26-27), storage hollows and their complexes and some smaller hollows with an unspecified original function were found. Among objects discovered in historic materials, apart from ceramic ware with outstanding artefacts of the so-called Hussite pottery (Fig. 27), a fragment of a spur with a star-shaped Bodziec coat of arms, a few small knives, a quarrel head and a chain-link type of flint were discovered.

■